

APIE DEMOKRATIJĄ LIETUVOJE. KOKIA JI YRA IR KOKIA TURĖTŲ BŪTI?

**Svarbiausi nacionaliniai 6-osios
Europos socialinio tyrimo
bangos rezultatai**

**Svarbiausių
nacionalinių
EST rezultatų
serija**

numeris

1

Europos socialinio tyrimo duomenų ir dokumentacijos prieiga

Europos socialinis tyrimas – Europos mokslinių tyrimų infrastruktūros konsorciumas, EST EMTIK (angl. European Social Survey European Research Infrastructure Consortium, ESS ERIC), teikia atvirą prieigą prie visų savo duomenų ir dokumentacijos. Juos galima rasti ir atsisiųsti šiame tinklalapyje: <http://www.europeansocialsurvey.org>.

Skatinant naudotis vis gausėjančiais duomenų rinkiniais, buvo pasitelktos konkrečios iniciatyvos, tokios kaip EduNet ir NESSTAR, kurios yra prieinamos per EST tinklalapį.

EduNet

EduNet yra elektroninė mokymosi priemonė, sukurta aukštosioms mokykloms. Jos pateikiami praktiniai pavyzdžiai ir užduotys veda vartotojus per visą tyrimo procesą – nuo teorinės problemos iki statistinių rezultatų interpretacijos. Šiuo metu sukurtos devynios temos, kuriose naudojami EST duomenys.

NESSTAR

EST duomenų analizei internete naudojamas NESSTAR internetinis duomenų analizės įrankis. Visą jo dokumentaciją galima rasti šio įrankio kūrėjos – Norvegijos socialinių mokslų duomenų tarybos – tinklalapyje (<http://www.nesstar.com/index.html>).

EST EMTIK Generalinės Asamblėjos pirmininko pavaduotojo Algio Krupavičiaus žodis

Pamatinis Europos socialinio tyrimo (EST) tikslas nuo pat jo atsiradimo 2001 m. buvo ir lieka Europos visuomenių raidos, jų gyvenimo sąlygų ir nuostatų matavimas ir analizė. Trumpai tariant, EST siekia nuolat ir nuosekliai stebėti ir analizuoti kintantį Europos socialinį, politinį ir vertybinį paviršių.

Lietuva EST dalyvauja nuo 2008 m., arba nuo 4-osios tyrimo bangos. Europos socialinį tyrimą sudaro šeši nuolatiniai klausimų moduliai (žiniasklaida ir socialinis pasitikėjimas, politika, subjektyvi gerovė ir individo tapatybės, lytis ir namų ūkis, socialiniai ir demografiniai respondentų bruožai, vertybės) ir kintančių klausimų moduliai tam tikroms temoms, pavyzdžiui, imigracijos, klimato kaitos ar teisingumo.

EST 6-osios bangos moduliui „Demokratija“, apėmusiu net 29 šalis, buvo siekiama dviem esminiais aspektais įvertinti šiuolaikinės demokratijos būklę. Viena vertus, fiksuoti žmonių įsitikinimus ir lūkesčius apie tai, kokia demokratija šiandien turėtų būti, kita vertus, atskleisti tai, kaip skirtingose visuomenėse vertinama esama demokratija.

Lietuvai, kaip naujai demokratinėi šaliai, toks tyrimas itin svarbus, nes jis ne tik leidžia įvertinti demokratijos būklę čia ir dabar, bet ir įgalina save pamatyti palyginamajame kitų visuomenių kontekste. Neabejotinai Lietuvos demokratijos tyrimas yra reikšmingas akademinis požiūris, be to, jis leidžia suformuluoti išvadas ir šalies viešajai politikai.

Ši studija apie demokratiją Lietuvoje iš Europos socialinio tyrimo duomenų yra pirmasis EST nacionalinių rezultatų serijoje. Ir ateityje panašiose studijose bus apibendrinami svarbiausi ir aktualiausi Lietuvai Europos socialinio tyrimo rezultatai.

Šios studijos autoriai:

Algis Krupavičius – Vytauto Didžiojo universiteto ir Kauno technologijos universiteto profesorius;

Ligita Šarkutė – Kauno technologijos universiteto lektorė.

Demokratijos klausimyno kūrimo grupės nariai:

- Hanspeter Kriesi, Europos universiteto institutas, Italija;
- Leonardo Morlino, Laisvasis tarptautinis socialinių studijų universitetas „Guido Carli“, Italija;
- Pedro Magalhães, Lisabonos universitetas, Portugalija;
- Sonia Alonso, Džordžtauno universitetas;
- Mónica Ferrín, Ciuricho universitetas, Šveicarija.

Studijos recenzentai:

Saulius Pivoras – Vytauto Didžiojo universiteto profesorius;

Gintaras Žilinskas – Kauno technologijos universiteto docentas.

Svarbiausi nacionaliniai Europos socialinio tyrimo 6-osios bangos rezultatai

„Demokratija yra blogiausia valdymo forma, išskyrus visas kitas, kurios laikas nuo laiko buvo išbandytos.“

W. Churchill, 1947

Išvadas

Nors XX a. paskutiniame ketvirtyje demokratija tapo dažniausia valdymo forma šiuolaikiniame pasaulyje, tačiau antikos pasaulyje ji buvo vertinama neigiamai, t. y. kaip daugumos valdymas, bet savanaudiškais tikslais ir žalingais būdais arba, kitais žodžiais tariant, ignoruojant bendrą gerovę.

Šių dienų Europoje demokratija yra svarbus daugumos visuomenių siekinys ir esama valdymo tvarka. Tačiau pastaraisiais metais stebimas didelis nusivylimas ir nepasitenkinimas demokratija.

Demokratijos būklė skirtingose visuomenėse yra itin skirtinga. Nors dauguma Europos valstybių save vadina demokratijomis, tačiau visame pasaulyje tik kelios dešimtys šalių apibūdinamos kaip pilnutinės demokratijos (25 šalys iš 167, t. y. tik 15 proc. 2012 m., ir vos 19 (11,4 proc. 2016 m.), o dauguma kitų – kaip demokratijos su trūkumais (54 šalys, arba 32 proc. 2012 m., ir atitinkamai 57, arba 34 proc. 2016 m.; žr. „The Economist“ demokratijos indeksą: Democracy Index 2016: Revenge of the „deplorables“). Dar nuo 2012 m. net Prancūzija, Portugalija, Graikija, Italija ir visos Vidurio Europos šalys buvo demokratijos su trūkumais, o 2016 m. prie jų prisijungė ir Jungtinės Amerikos Valstijos. Žvelgiant per regionų prizmę, per visą šio indekso matavimo laikotarpį 2006–2016 m. didžiausias demokratijos nuosmukis įvyko Rytų ir Vakarų Europoje, taip pat Šiaurės Amerikoje.

Dėl 2008–2010 m. ekonominės ir finansų krizės pasitikėjimas demokratinėmis politinėmis institucijomis rekordiškai mažėjo net Vakarų Europoje. Dar daugiau – stebimas demokratijos plėtros šiuolaikiniame pasaulyje sąstingis, o jos kokybė negerėja. Tad akivaizdžiai demokratijai atėjo iššūkių metas.

Kita vertus, išsamių duomenų apie piliečių požiūrį į demokratiją Europoje vis dar trūksta, nors jos tyrimų tikrai yra nemažai.

Vienas iš žingsnių į apibendrintą demokratijos Europoje paveikslą taip, kaip ją supranta eiliniai piliečiai, buvo demokratijos modulis 6-ojoje Europos socialinio tyrimo bangoje, įgyvendintoje 29 šalyse 2012–2013 m., kuriose buvo atlikta 54 600 standartizuotų tiesioginių interviu reprezentatyviose nacionalinių populiacijų imtyse¹. Demokratijos modulį Europos socialiniam tyrimui pasiūlė Hanspeter Kriesi (Europos universiteto institutas, Florencija, Italija), Leonardo Morlino (Laisvasis tarptautinis socialinių studijų universitetas „Guido Carli“ (LUISS), Roma, Italija), Pedro Magalhães (Lisabonos universitetas, Portugalija), Sonia Alonso (Džordžtauno universitetas, Kataras), Mónica Ferrín (Ciuricho universitetas, Šveicarija).

Svarbiausi šio demokratijos tyrimo tikslai buvo atskleisti europiečių požiūrį į demokratiją, t. y. kiek europiečiai vis dar pasitiki demokratija, ko konkrečiai jie tikisi iš demokratijos ir kokiais savo šalių demokratijos aspektais europiečiai rodo ypatingą nepasitenkinimą? Pirmiausia bandyta įvertinti, kokią prasmę europiečiai suteikia demokratijos koncepcijai ir kaip jie vertina demokratijos veikimą savo šalyse. Trumpai tariant, išsiaiškinti subjektyvų demokratijos suvokimą ir vertinimą. Lietuvos kontekste perfrazuojant žinomos Z. Norkaus (2008) studijos apie demokratiją pavadinimą, Europos demokratijos tyrimo ašis buvo tokia: koks (ne)pasitenkinimas, kokia demokratijos kokybė? EST demokratijos modulis autoriai iškėlė keturis pagrindinius klausimus: 1) išanalizuoti demokratijos sampratą: kaip ją supranta piliečiai? 2) išanalizuoti demokratijos kokybę: kaip piliečiai demokratiją vertina? 3) išanalizuoti žmonių nepasitenkinimą demokratija: kodėl jie yra ją nepatenkinti? 4) išanalizuoti demokratiją mikro- ir makrolygmenimis: ar yra ryšys tarp jų?

Iki šiol demokratijos studijose vyravo dar D. Easton (1953) suformuluota politinės paramos tyrimų perspektyva, kai buvo vertinama tik parama demokratijai (demokratija kaip geriausia sistema) ir pasitenkinimas demokratija (kiek yra patenkinami tu, kaip demokratija

veikia) dviem lygmenimis: mikrolygmeniu – piliečių nuostatos ir vertinimai, makrolygmeniu – institucijos ir socioekonominės struktūros. Tačiau jos buvo labai retai siejamos tarpusavyje. Taip pat niekas išsamiau netyrinėjo, kaip demokratija yra suprantama skirtingų individų. H. Kriesi yra pastebėjęs, kad ankstesnėse studijose nebuvo tirtas galbūt labiausiai tiesioginio nepasitenkinimo demokratija šaltinis: esama skirtis tarp piliečių lūkesčių ir jų vertinimų demokratinės sistemos atžvilgiu (European Social Survey (2013). Round 6 Module on Europeans' Understandings and Evaluations of Democracy – Question Design Template Draft 1).

Nors teorijos, kaip sakė J. W. Goethe, yra sausa šaka, tačiau visos (ar beveik visos) teorijos atsiranda bandant suprasti ir paaiškinti tikrovę. Tad teorijos padeda pagrįsti tyrimus ir per juos leidžia pamatyti tai, ko pačiose teorijose trūksta.

EST demokratijos moduliui iš skirtingų perspektyvų bandyti paaiškinti skirtingi pasitenkinimo demokratija lygmenys. Tam buvo panaudotos ekonomikos ir sistemos veikimo – rezultatų (angl. *outputs*) (McAllister 1999; Listhaug 2006), sistemos procedūrų – įeigos (angl. *inputs*) (Miller ir Listhaug 1999) institucinės demokratijos sandaros (Frey ir Stutzer 2001), politinių partijų, su kuriomis galima tapatintis (saviidentifikacija) (Anderson ir Guillory 1997), teorijos ir kitos teorijos.

Antra vertus, demokratija gali būti vertinama ne tik per visuomenės nuomonės prizmę. Tad toliau pateikiama trumpa apžvalga, kaip galima pamatuoti demokratiją ir įvertinti jos kokybę. Juolab kad šiais laikais atsiradę itin daug įvairių demokratijos indeksų.

Kaip pamatuoti demokratiją ir jos kokybę?

Dažnai šiuolaikinėse diskusijose aptariamas demokratijos aspektas – demokratijos lygmuo ar jos kokybė. Čia galima skirti net tris tyrimų sroves. Pirmiausia yra tranzitologijos, arba demokratizacijos ir demokratijos konsolidacijos, tyrimai, kuriems bene geriausiai atstovauja G. O'Donnell deleguotos demokratijos koncepcija (1994); taip pat A. Lijphart (1984) demokratijos modeliai, kuriuose išskirta konsenso ir mažoritarinė demokratija; galiausiai D. Altman ir A. Perez-Liñan (2002) koncepcija, kurioje demokratijos kokybė vertinama pagal R. Dahl (1971) kintamuosius – pilietines teises, dalyvavimą ir konkurenciją.

Remiantis antrąja tyrimų kryptimi, kuriai pirmiausia atstovauja autoriai D. Beetham, S. Bracking, I. Kearton ir S. Weir (2002), bandoma sukurti demokratijos audito sistemą. Anot šių autorių, audito procedūra turėtų apimti keturis žingsnius: a) nustatyti tinkamus vertinimo kriteri-

jus; b) apibrėžti geros ar geriausios praktikos standartus, kurie sukurtų vertinimo rodiklius; c) surinkti tinkamus įrodymus apie formalias taisykles ir neformalias praktikas; d) įvertinti įrodymus pagal audito kriterijus ir standartus, kad vertinimas būtų sistemiškas.

Trečiai krypčiai priklauso įvairūs duomenimis grįsti projektai: „Valdymo formų IV“ (*Polity IV*), „Laisvės rūmų“, „The Economist“ tyrimų skyriaus (*Economist Intelligence Unit*), Pasaulio banko, Bertelsmano fondo ir kt. sukurti demokratijos indeksai ir veiklos vertinimo rodikliai.

Tačiau kokybė kaip reiškinys yra trijų skirtingų prasmų. Viena vertus, kokybė siejama su reiškinio ar produkto atitiktimi procedūroms, kurios gali nustatyti laiko, metodų, tikslumo ir kitus reikalavimus. Kita vertus, kokybė gali būti struktūrinė reiškinio ypatybė, t. y. pabrėžiamas jos turinys – medžiaga, sandara ir pan. Pagaliau kokybė gali būti siejama su vartotojų pasitenkinimu ir suvokiama kaip reiškinys ar produktas, kaip rezultatas, kuris tenkina vartotojų poreikius. Taigi ir demokratiją, ir jos kokybę galima vertinti trejopai, t. y. kaip procedūras, turinį ir rezultatą.

Gera demokratija kaip rezultatas suprantama kaip teisėtas ir piliečius tenkinantis valdymas. Kokybiška demokratija kaip turinys – visuomenė ir piliečiai naudoja politinėmis ir pilietinėmis teisėmis, gera demokratija kaip procedūra apima piliečių galias vertinti, kaip ir kiek valdžia įgyvendina laisvės ir lygybės principus per įstatymo viršenybę (Morlino 2011, 566–572).

L. Morlino (2011) apibrėžė aštuonias geros demokratijos dimensijas, kurios būtų itin tinkamos empirinei analizei ir tinkamai atspindėtų normatyvinius demokratijos kriterijus. Tai penkios procedūrinės dimensijos: įstatymo viršenybė, elektoralinė (rinkimų) ir tarpinstitucinė atskaitomybė, dalyvavimas ir konkurencija; taip pat dvi turinio dimensijos: laisvė ir lygybė; galiausiai viena rezultatų dimensija – atliepiamumas arba reagavimas į piliečių poreikius. Tačiau L. Morlino (2011, 566–572) mano, kad, be šių geros demokratijos dimensijų, labai svarbus vaidmuo tenka atstovaujamosios demokratijos institucijų ir mechanizmų vertinimui, ypač tiesioginės demokratijos instrumentams.

Demokratijos kokybės matavimo ir vertinimo metodus galima suskirstyti į kiekybinius (grįstus įvairiais statistiniais ir panašaus pobūdžio rodikliais) ir kokybinius (dažniausiai grįstus apklausų duomenimis). Kiekybiniai demokratijos matavimo modeliai ypatingi tuo, jog demokratijos, tiksliau – demokratiškumo, mastą galima įvertinti remiantis objektyviais kiekybiniais duomenimis. Kokybinuose demokratijos matavimuose pasikliaujama įvairių demokratijos dimensijų vertinimais, kuriuos atlieka

kompetentingi ekspertai, kartais ir patys piliečiai. Vienas žinomiausių kiekybinių demokratijos vertinimo būdų yra demokratijos konsolidacijos, arba įsitvirtinimo, indekso nustatymas. Konsoliduotomis demokratijomis laikomos tos šalys, kuriose demokratiją remia politiškai reikšmingos grupės ir kuriose demokratijos tęstinumas yra pakankamai gerai prognozuojamas (Linz ir Stepan 1996). Demokratijos konsolidaciją C. Q. Schneider (2003) siūlo vertinti operacionalizuojant ją dvylika požymių, kurie kasmet matuojami nuo 1974 m. Demokratija šalyje įsitvirtinusi tada, kai: 1) nėra viena reikšminga politinė partija nereikalauja esminių konstitucijos pakeitimų; 2) rengiami reguliarūs rinkimai, kurių rezultatai gerbiami valstybės valdžios ir pagrindinių opozicinių partijų; 3) rinkimai yra laisvi ir sąžiningi; 4) nėra viena svarbi politinė partija ar grupė nekvestionuoja ankstesnių rinkimų sąlygų; 5) rinkėjų paslankumas gerokai sumažėjo; 6) išrinktų pareigūnų veikla nevaržoma jokios neišrinktos veto grupės; 7) įvyko pirmoji rotacija valdžioje ar dideli poslinkiai partijų koalicijose įtvirtinus demokratines taisykles; 8) įvyko antroji rotacija valdžioje ar dideli poslinkiai partijų koalicijose įtvirtinus demokratines taisykles; 9) vyrauja formalus ir neformalus sutarimas dėl asociacijų kūrimo ir veiklos; 10) vyrauja formalus ir neformalus sutarimas dėl vykdomosios valdžios pobūdžio; 11) vyrauja formalus ir neformalus sutarimas dėl teritorinio valdžios kompetencijos padalijimo; 12) vyrauja formalus ir neformalus sutarimas dėl priėmimo prie žiniasklaidos ir jos nuosavybės taisyklių.

Demokratijos konsolidacijos indeksas apskaičiuojamas susumuojant kiekvieno iš išvardytų požymių reikšmes, o vėliau ši suma dalijama iš metų skaičiaus, pradedant nuo tų, kuriais šalis įėjo pirmąjį konsoliduotos demokratijos požymį – taip atspindimas visas konkrečios šalies demokratijos konsolidacijos procesas. Demokratijos konsolidacijos matavimas matematiškai išreiškiamas tokia formule:

$$KD = \frac{\sum_{i=1}^t X_i}{t}.$$

Demokratijos konsolidacijos tyrimai rodo, jog egzistuoja vadinamieji tolimieji (angl. *distant*) demokratijos įsitvirtinimo veiksniai – kuo šalis ekonomiškai geriau išsivysčiusi, socialiai lygesnė, raštingesnė, etnolingvistiškai homogeniškesnė, mažesnė gyventojų skaičiumi, turi daugiau demokratinės patirties, tuo labiau tikėtina, kad joje demokratija yra konsoliduota. Išskiriami ir artimieji (angl. *close*) demokratijos įsitvirtinimo veiksniai – kuo šalyje silpnesnė ir hierarchiškai neorganizuota kariuomenė, valdymo forma turi daugiau parlamentinės sistemos bruožų, ne tokia fragmentuota partinė sistema,

rinkimų sistema daugiau proporcinė, o ne mažoritarinė, kuo labiau politinė sistema veikia pagal demokratijos principus, politinė sistema užtikrina geresnį ekonomikos veikimą, būdingesnis perėjimas į demokratiją naudojant politinius paktus, tuo labiau tikėtina, kad joje demokratija konsoliduota (Schneider 2003).

D. Grassi (2000) akcentuoja institucinių-procedūrinių veiksmų svarbą demokratijos kokybei – jis siūlo demokratijos konsolidaciją matuoti remiantis dviem jos dimensijomis, t. y. režimo tęstinumu ir kokybe. Taikydamas kokybinės lyginamosios analizės metodą, jis lygina atskirų šalių geografines, istorines ir socialines sąlygas, lemiančias demokratijos konsolidaciją. Skiriamos tokios demokratijos išlikimą lengvinančios sąlygos: ankstesnio demokratinio valdymo patirtis, žiaurios ankstesnio nedemokratinio režimo represijos, politiniai paktai perėjimo į demokratiją laikotarpiu, institucionalizuota partinė (pageidautina – dviartinė) sistema, darni (nefragmentuota) partinė sistema, ekonomikos augimas, gerai organizuota visuotinės gerovės sistema ir palanki tarptautinė aplinka (Grassi 2003).

Kai kurie mokslininkai (pvz., Forewaker ir Landman 2000; Doorenspleet 2000) teigia, jog yra stiprus ryšys tarp ekonominio išsivystymo ir demokratijos, kuris gali būti įrodytas kiekybiniais empiriniais tyrimais. Mokslininkai (Foweraker ir Landman 2000) siūlo demokratiją vertinti remdamiesi aštuoniomis dimensijomis (arba demokratinėmis vertybėmis): atskaitomybe, suvaržymais, atstovavimu, dalyvavimu, politinėmis teisėmis, pilietinėmis laisvėmis, mažumų teisėmis ir nuosavybės teisėmis. Visas šias dimensijas galima suskirstyti į institucines vertybes (pirmosios keturios vertybės) ir indviduo teises (likusios keturios vertybės). Šie mokslininkai taip pat tyrė ryšį tarp demokratijos ir ekonominio išsivystymo (paprastai išreiškiamo BVP *per capita*) matuodami, kokių laipsnių ekonominio išsivystymas daro įtaką demokratijos veikimui konkrečioje šalyje. Jų tyrimai parodė, jog ekonominis vystymasis yra demokratijos priežastis, t. y. labiau išsivysčiusios valstybės yra demokratinės, o ekonominiu požiūriu atsilikusios šalys niekada nebuvo demokratinės ar patyrė demokratijos žlugimą.

Vienas žinomiausių kokybinių demokratijos matavimų yra „Laisvės rūmų“ indeksas. XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje jį sukūrė amerikiečių politikos sociologas R. D. Gastil. Laisvės rūmai, įsikūrę JAV, kasmet vertina visų valstybių pilietines laisves ir politines teises remiantis ekspertų apklausos duomenimis – visose valstybėse naudojama standartizuota anketa, pagal kurią „laisvės“ kategorija operacionalizuojama pasitelkus politines teises ir pilietines laisves. Atliekant „Laisvės rūmų“ apklausą, įvertinama politinių teisių ir pilietinių laisvių padėtis šalyje, kaip joje užtikrinama įstatymo valdžia, taip

pat įvertinamos žmogaus teisės, asmens autonomija ir ekonominės teisės. Šioje apklausoje politinės teisės ir pilietinės laisvės reitinguojamos 7 balų skalėje: 1 balu vertinamos laisviausios šalys, 7 balais – pačios nelaisviausios. Minėta skalė turi tris dimensijas: laisva valstybė yra tokia, kuri vertinama 1–2,5 balo, pusiau laisva – nuo 3 balų iki 5,5 balo, nelaisva – nuo 5,5 balo iki 7 balo. Šiuo vertinimu demokratija traktuojama kaip dinamiškas reiškinys, dėl to kai kurios demokratinės šalys skirtingais laikotarpiais gali nepatekti į laisvų šalių kategoriją.

Kitą kokybinį demokratijos vertinimo modelį yra sukūrus Tarptautinis demokratijos ir paramos rinkimams institutas (angl. *International Institute for Democracy and Electoral Assistance*, *International IDEA*). Vertinant demokratijos kokybę atskirose valstybėse, remiamasi jų piliečių atsakymais į tokio pobūdžio klausimus apie šalies politinį gyvenimą: kaip demokratija veikia praktikoje? kurie demokratijos elementai yra pakankami, o dėl kurių vertėtų susirūpinti? koks progresas buvo pasiektas ir

kas dar neatlikta? kaip galima būtų pagerinti tai, kas jau pasiekta? *International IDEA* vertinimo modelis remiasi teiginiu, jog demokratija pirmiausia turi būti apibrėžiama per pagrindinius principų principus ir vertybes. Būtent šie principai atitinkamas institucijas paverčia demokratinėmis – pilietinė viešųjų sprendimų ir juos priimančių asmenų kontrolė ir lygios piliečių galimybės atliekant viešųjų sprendimų kontrolę. Kadangi minėti demokratijos principai yra labai platūs, jie apibrėžiami per tarpines demokratinės vertybes. Taip galima aiškiau matyti šių principų veikimą praktikoje. Pagrindinės demokratinės vertybės yra šios: dalyvavimas, įgaliojimai, atstovavimas, atskaitomybė, skaidrumas, atsakomybė, solidarumas (žr. 1 lentelę). Tik tokia valstybė, kurios valdymas grindžiamas minėtomis vertybėmis, laikoma demokratiška. Kuo didesniu mastu piliečiai gali kontroliuoti viešųjų sprendimų priėmimą ir politikus, disponuoti lygiomis galimybėmis ir balsais šioje srityje, tuo valstybė bus demokratiškesnė.

1 lentelė. Demokratinės vertybės ir jų įgyvendinimo mechanizmai

Tarpinės vertybės	Reikalavimai	Instituciniai realizavimo mechanizmai
Dalyvavimas	teisės dalyvauti	piliietinių ir politinių teisių sistema
	galimybės ir išteklių dalyvauti	ekonominės ir socialinės teisės
	dalyvavimo institucijos	rinkimai, partijos, NVO,
	dalyvavimo kultūra	piliietinis švietimas
Įgaliojimai	konstitucijos įteisinimas	referendumas
	pareigūnų ir politinių programų parinkimas	laisvi ir sąžiningi rinkimai
	išrinktų pareigūnų teisė kontroliuoti nerinktus vykdomosios valdžios pareigūnus	subordinacijos išrinktiems pareigūnams sistema
Atstovavimas	parlamentas, atstovaujantis pagrindinėms visuomenės nuomonės kryptims	rinkimų ir partinė sistemos
	valstybės institucijos, atspindinčios socialinę rinkimų struktūrą	antidiskriminaciniai įstatymai
		pozityvios diskriminacijos politika
Atskaitomybė	aiškos teisinės, finansinės ir politinės atskaitomybės ribos, užtikrinančios efektyvią ir sąžiningą valstybės tarnybą ir teisinį vientisumą	įstatymo valdžia, valdžių atskyrimas
		nepriklausomo audito procesas
		teisiškai įpareigojantys standartai
		stipri parlamentinės kontrolės teisė
Skaidrumas	vyriausybės atvirumas parlamento ir visuomenės priežiūrai	informacijos laisvė
		nepriklausoma žiniasklaida
Atsakomybė	valdžios prieinamumas	sistemiškos ir atviros konsultacijos su visuomene
		efektyvios teisinės kompensacijos
		žmonėms artima vietos valdžia
Solidarumas	įvairovės tolerancija šalyje	mokymas apie pilietines laisves ir politines teises
	parama užsienio demokratiniams vyriausybės ir kovai už demokratinę tvarką	tarptautinės žmogaus teisės
		JTO ir kitos organizacijos
		tarptautinės NVO

Šaltinis: *international IDEA (2002)*, 5 p.

Tikrai 1 lentelėje minėtomis vertybėmis savo veiklą grindžiančios atstovaujamosios valdžios institucijos vadinamos demokratinėmis. Būtent dalyvaudami rinkimuose piliečiai suteikia įgaliojimus politikams veikti jų vardu, t. y. atstovauti rinkėjams parlamente, kuris atskaitingas piliečiams dėl tikimybės kituose rinkimuose vėl būti išrinktiems. Toks demokratinis vertybių ir institucijų santykis, iliustruotas lentelėje, pagrindžia demokratijos vertinimo procesą. Pirmame lentelės stulpelyje išvardijamos tarpinės vertybės, kildinamos iš dviejų pagrindinių demokratijos principų. Antrame stulpelyje pateikiami reikalavimai, kad minėtos vertybės būtų efektyvios. Trečiame stulpelyje pateikiamas institucijų, atitinkančių

reikalavimus atstovaujamajai valdžiai, sąrašas.

International IDEA demokratijos vertinimo klausimynas apima šias temas: pilietybė, piliečių teisės ir teisingumas (tautybė ir pilietybė); įstatymo valdžia ir teisingumas; pilietinės ir politinės teisės; ekonominės ir socialinės teisės; atsakinga ir atskaitinga valdžia (laisvi ir sąžiningi rinkimai; demokratinis politinių partijų vaidmuo; valdžios efektyvumas ir atskaitomybė; pilietinė kariuomenės ir policijos kontrolė; korupcijos mažinimas); pilietinė visuomenė ir politinis dalyvavimas (žiniasklaida demokratinėje visuomenėje; politinis dalyvavimas; valdžios atsakomybė; decentralizacija); demokratija už šalies

ribų (tarptautinės demokratijos dimensijos). Į kiekvieną klausimą, susijusį su konkrečiu demokratijos aspektu ir vertinamą laipsniu, galimi tokie atsakymai: labai aukštas; aukštas; vidutinis; žemas; labai žemas. Kiekvienoje klausimų grupėje išskiriama stipriausia konkrečios politinio gyvenimo srities dalis ir svarbiausia problema, kurią reikėtų spręsti.

Nuo 2006 m. britų leidinio „The Economist“ tyrimų padalinys „Economist Intelligence Unit“ (EIU) taip pat atlieka demokratijos kokybės pasaulyje vertinimus. „The Economist“ demokratijos indeksui apskaičiuoti naudoja tiek kiekybinius, tiek ir kokybinius duomenis. Demokratijos indeksą, galintį įgyti reikšmes nuo 0 iki 10, sudaro 60 įvairių rodiklių, suskirstytų į penkis kriterijus: rinkimų procesas ir pluralizmas; pilietinės laisvės; valdžios funkcionalumas; politinis dalyvavimas ir politinė kultūra. Kiekvienas iš šių kriterijų įvertinamas nuo 0 iki 10, o galutinis indeksas apskaičiuojamas kaip šių kategorijų reikšmių vidurkis. Kriterijų reikšmės koreguojamos, jei šalių įvertinimai nesiekia 1 balo šiose demokratijai kritiškai svarbiose srityse: laisvi ir sąžiningi rinkimai; rinkėjų saugumas; užsienio veikėjų įtaka valdžiai ir valstybės tarnautojų gebėjimas įgyvendinti numatytą politiką. Indeksas apskaičiuojamas remiantis ekspertų vertinimais ir visuomenės nuomonės apklausų (tokių kaip „Pasaulio vertybių tyrimas“, „Eurobarometras“, „Gallup“ apklausa, „Azijos barometras“, „Lotynų Amerikos barometras“, „Afrobarometras“ ir įvairios nacionalinės apklausa) duomenimis. Pagal galutinio indekso reikšmę kiekviena šalis įvertinama kaip visiškai demokratinė (8–10 balų), demokratija su trūkumais (6–7,9 balo), hibridinis režimas (4–5,9 balo) ar autoritarinis režimas (mažiau nei 4 balai). Indekso kūrėjų teigimu, laisvi ir sąžiningi rinkimai bei pilietinės laisvės – būtinos demokratijos sąlygos, tačiau jų nepakanka konsoliduotai demokratijai, jeigu šių sąlygų nepapildo skaidrus ir bent minimaliai efektyvus valdymas, pakankamas politinis dalyvavimas ir palaikanti demokratinė politinė kultūra (The Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2016: Revenge of the „deplorables“).

2016 m. kaip visiškai demokratinės buvo įvertintos tik 19, arba 11,4 proc., iš 167 tyrime apimtų šalių. Didžiausia dalis, t. y. 57 šalys, arba 34,1 proc., buvo priskirtos prie vadinamųjų demokratijų su trūkumais. Net 51 šalis, arba 30,5 proc., įvertinta kaip autoritarinė, o 40 šalių, arba 24 proc., – kaip hibridiniai režimai. Lietuva pateko tarp demokratijų su trūkumais, nes buvo įvertinta 7,47 (o 2015 m. – 7,54) balo. Iš penkių demokratijos kriterijų Lietuvos atveju geriausiai buvo įvertintos pilietinės laisvės (9,71 balo), rinkimų procesas ir pluralizmas (9,58 balo). Daug prasciau buvo įvertinta politinė kultūra (6,25 balo), politinis dalyvavimas (6,11 balo) ir valdžios funkcionalumas (5,71 balo). Demokratijų su trūkumais kategorijai

taip pat priklauso ir Estija, Latvija, Lenkija bei visos kitos Rytų ir Vidurio Europos šalys (The Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2016: Revenge of the „deplorables“). Lietuvos demokratijos indeksas stabilus išliko trejus metus iš eilės – ir 2013 m., ir 2014 m., ir 2015 m. jis siekė 7,54 balo, t. y. buvo šiek tiek didesnis nei 2016 m. 2010–2012 m. periodu Lietuvos demokratijos indeksas taip pat nesikeitė – visus trejus metus jis siekė 7,24 balo. 2008 m. Lietuva buvo įvertinta 7,36 balo, o 2006 m. – 7,43 balo.

Geteborgo universiteto ir Noterdamo universiteto vykdomas projektas „Demokratijų įvairovės“ (*Varieties of Democracy (V-Dem)*) taip pat skiriamas demokratijos kokybei šalyse įvertinti. *V-Dem* matuojamos šios demokratijos dimensijos – rinkimų, liberalioji, dalyvavimo, svarstymų, egalitarinė, daugumos ir konsensuso, kurias apibūdina daugiau nei 350 rodiklių: reguliarius rinkimai, teismų nepriklausomybė, tiesioginė demokratija, lyčių lygybė (plačiau žr. projekto tinklalapyje <https://www.v-dem.net/en/>). *V-Dem* pateikiami apibendrinti net 39 įvairaus lygmens indeksai, kuriais matuojami skirtingi demokratijos aspektai. Labiau apibendrinančiais indeksais įvertinami pagrindiniai demokratijos tipai, mažiau apibendrinančiais indeksais vertinamos tokios koncepcijos: sąžiningi rinkimai, politinis moterų įgalinimas, pilietinės visuomenės dalyvavimas ir pan. Daugiau nei pusė visų *V-Dem* rodiklių gauti panaudojus faktinę informaciją, pateikiamą oficialiuose dokumentuose: konstitucijoje ar valstybinėje statistikoje. Kita pusė remiasi subjektyvesniais tokių aspektų, kaip politinės praktikos ar taisyklių laikymasis, de jure vertinimais – šiais atvejais paprastai pateikiami bent penkių ekspertų vertinimai. *V-Dem* vertinimai atliekami visose pasaulio valstybėse (ir kai kuriose nepriklausomose teritorijose) nuo 1900 m. Taip pat pateikiamas apytikslis kiekvieno atlikto matavimo patikimumo įvertinimas.

Demokratija – daugiadimensinė koncepcija

Šiuolaikiniame pasaulyje demokratija suvokiama kaip daugialypis reiškiny. Šis perėjimas nuo antikinės demokratijos sampratos su gana vienmatišku jos, kaip valdymo tvarkos, suvokimu į šiuolaikinį aiškinimą vyko kaip daugiapakopė transformacija. Esminiai semantiniai pokyčiai susiję su demokratijos sampratos vertinimu, jos laiko perspektyva ir institucionalizacija ir gali būti apibūti „pozityvizacijos“, „futurizacijos“ ir „išbaigtumo“ sąvokomis (Buchstein ir Jörke 2011, 572–583).

- Pozityvizacija. Šiandien demokratijos sampratos transformacija į pozityviąją yra baigta – bent jau Vakarų visuomenėse. Vykstant globalioms politinėms diskusijoms ši koncepcija išsiplėtojo į save apibrėžiančią kategoriją. Nors demokratija šiuolaikinėse visuomenėse turi daug kritikų, ji daugiau

nebeturi stiprių priešių – bent jau Vakarų pasaulyje (Buchstein ir Jörke 2011, 572–583).

- Futurizacija. Tik išleidus Alexis de Tocqueville knygą apie demokratiją Amerikoje įsivyravo politinė retorika, kuri apvertė amžius dominavusių tuometinių protų mąstymo struktūrą ir leido jiems pamatyti demokratiją kaip ateities projektą. Ši futurizacija paverė demokratiją esmine koncepcija politinėse XIX ir XX a. kovose. Ši perspektyva jaudrino tiek demokratijos priešininkus, tiek šalininkus – pirmuosius todėl, kad jie susidūrė su iššūkiu, nukreiptu į ateitį, antruosius todėl, kad jie prieš save matė įgyvendinamą politinį projektą, pavadintą „demokratija“. Šiais laikais futuristinis demokratijos pobūdis yra neginčijamas. Demokratija yra tobulybės siekis, kurį įgyvendinant visi turi bendradarbiauti vildamiesi, kad vieną dieną jis bus visiškai pasiektas (Buchstein ir Jörke 2011, 572–583).
- Išbaigtumas. Demokratijos koncepcija pergyveno fundamentalius pokyčius inventorizuojant jos institucijas. Pačioje pradžioje, dar antikos laikais, pirmenybė buvo teikiama politiniam dalyvavimui, vėliau iš lėto įsivyravo konstitucingumo principas, kurį taikant sistemingai buvo apribotas tiesioginio dalyvavimo momentas. Šis perėjimas nuo senosios laisvės iki naujosios laisvės, kuriam ypač pritarė Benjamin Constant, XIX a. pradžioje akivaizdžiai rodo paradigmos lūžį. Slinktis nuo neigiamo iki teigiamo demokratijos koncepcijos vertinimo istoriškai sutampa su perėjimu prie liberalių ginančiųjų teisių viršenybės ir atstovaujamosios sistemos sukūrimo. Demokratija dabar suprantama kaip institucinė tvarka, kurią turi papildyti „stabilioji ir atsvarų“ sistema taip, kad negatyvioji laisvė – individo apsauga nuo demokratinės daugumos sprendimų – būtų užtikrinta. Atitinkamai pasiūlymų, kaip reikėtų papildyti demokratinės institucijas, yra daug ir rodo aukštą šiuolaikinių autorių institucinio kūrybingumo lygį. Patys svarbiausi demokratijos požymiai yra konstitucionalizmas (pvz., teismų nepriklausomybė, koherentiška teisinė sistema), skirtingi valdžių atskyrimo modeliai, federalizmas ir daugiapakopės atstovaujamosios sistemos (Buchstein ir Jörke 2011, 572–583).

Demokratijos daugiadimensiškumą pratęsia ir piliečių požiūrių į demokratinės sistemos analizę. Ji yra itin svarbi socialinių mokslų tema pastaraisiais metais. Anot H. Kriesi, kuris buvo vienas iš EST demokrati-

jos klausimyno kūrėjų, jos populiarumą lėmė kelios aplinkybės (European Social Survey, 2013, Round 6 Module on Europeans' Understandings and Evaluations of Democracy – Question Design Template Draft 1). Pirmą, vyksta susiformavusių demokratijų konteksto kaita dėl dabartinės demokratizacijos ir demokratijos konsolidacijos pereinamosiose visuomenėse bangos. Antra, žlugus komunistiniam režimui Rytų Europoje pastebimas pasitenkinimo demokratija Vakarų šalyse nuosmukis. Nepaisant to, kad demokratinis nepasitenkinimas yra aiškus reiškinys Vakarų demokratijose, jis nėra vienodai paplitęs ir net reiškiasi skirtingai. Visgi bendros tendencijos yra panašios, nes Vakarų ir Rytų Europoje vis daugiau žmonių nusisuka nuo politikos, politinės partijos netenka ištikimų rinkėjų, o aktyvumas rinkimuose mažėja, visuomenės nepasitenkinimas didėja, kai parama populistinėms ir radikalioms partijoms didėja.

EST 6-ajai bangai demokratijos suvokimo ir vertinimo modulis kaip tik ir buvo pasiūlytas kaip galimybė sistemaiškai įvertinti (ne)pasitenkinimą demokratija. Nepasitenkinimas politine sistema visuomenėje yra aiškinamas dviem skirtingomis perspektyvomis – mikrolygmens perspektyva, kuri analizuoja piliečių nuostatas ir vertinimus, ir makrolygmens perspektyva, kuri visą savo dėmesį skiria institucijoms ir socioekonominėms struktūroms. Šios perspektyvos gali būti taikomos ir atskirai, ir kartu. H. Kriesi vadovaujama EST mokslininkų grupė pabandė abi minėtas perspektyvas suderinti pasitelkdamas: a) paramos ir pasitenkinimo demokratija indikatorius; b) individualus lygio rodiklius, kuriuos būtų galima palyginti su esamais makrolygmens demokratijos kokybės indeksais; c) analizuoti nepasitenkinimo priežastis ir suprasti demokratinį pažiūrų poveikį žmonių politiniam elgesiui.

Pasak M. Ferrin ir H. Kriesi (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014), nors politikos teoretikai ir piliečiai sutaria, kad demokratija savaime yra vertybė, tačiau nesutaria, kas yra demokratija ir kokia ji turėtų būti. Būtent todėl EST 6-osios bangos modulis apie demokratiją yra pagrįstas daugiadimensine demokratijos koncepcija, kuri atsiradusi Morlino (2009) ir Kriesi et al. (2013) darbuose. Atsižvelgdami į tai, jog žmonės gali turėti daugybę demokratijos vaizdinių, EST buvo naudojama išplėstinė demokratijos koncepcija, apimanti sampratas, peržengiančias klasikinės liberaliosios demokratijos modelio ribas. Buvo skiriamos šešios dimensijos, apimančios skirtingus demokratijos komponentus (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Demokratijos dimensijos ir subdimensijos

Rinkimų dimensija	
Konkurencija	Laisvi ir sąžiningi rinkimai
	Diferencijuoti partijų siūlymai
	Opozicija gali laisvai kritikuoti valdžią
Vertikaloji atskaitomybė	Retrospektyvinė atskaitomybė per rinkimus
	Valdžios sprendimų paaiškinimas
Diskusija (svarstymai)	Dalyvavimas politinėse diskusijose
Reagavimas (atsakomumas)	Reagavimas į piliečių nuomonę*
	Reagavimas į kitų ES šalių vyriausybes

Liberalioji dimensija	
Įstatymo viršenybė	Lygybė prieš įstatymą
Horizontalioji atskaitomybė	Valdžios galių stabdžiai ir atsvaros per teismus
Mažumų teisės	Mažumų teisių apsauga
Raiškos laisvė	Laisvė reikšti savo pažiūras*
Spaudos laisvė	Žiniasklaidos laisvė
	Žiniasklaidos patikimumas

Socialinė dimensija	
Socialinis teisingumas	Apsauga nuo skurdo
	Pajamų nelygybės mažinimas

Tiesioginės demokratijos dimensija	
Tiesioginis dalyvavimas	Piliečių dalyvavimas per referendumus

Įtraukties dimensija	
Įtrauktis	Dalyvavimo teisių įtrauktis (migrantams)

Atstovavimo būdo dimensija	
Atstovavimo būdas	Daugumos versus proporcinis*

Šaltinis: Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p.5

Pirmosios dvi dimensijos (žr. 2 lentelę) apima procedūrinius liberaliosios demokratijos modelio elementus: rinkimų procesą ir jo komponentus (rinkimų dimensija), piliečių apsaugos nuo savavališkų valdžios sprendimų garantiją (liberalioji dimensija). Kitos dvi dimensijos išplečia šį klasikinį demokratijos apibrėžimą ir įtraukia du papildomus modelius. Socialinės demokratijos modelis demokratijos koncepciją pripildo realiu turiniu, o konkrečių rezultatų socialinėje srityje pasiekimą (pvz., nelygybės sumažinimą) mato kaip esminį demokratinės valdžios bruožą (socialinė dimensija). Tiesioginės demokratijos modelis yra priešingas klasikinės liberaliosios atstovaujamosios demokratijos modeliui – jis remiasi idėja, kad žmonėms turėtų būti leista tiesiogiai dalyvauti priimančioms sprendimus (tiesio-

ginės demokratijos dimensija). Likusios demokratijos dimensijos (žr. 2 lentelę) parodo skirtingus demokratijos institucionalizacijos būdus. Įtrauktis dimensija parodo, kiek yra išplėtos demokratinės teisės ir pareigos, kai siekiama apimti visus šalies gyventojus, ar yra konkrečių grupių, kurioms šios teisės nesuteikiamos. Pasak M. Ferrin ir H. Kriesi (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014), tai ypač aktualu Europai, kurioje imigrantai sudaro beveik 10 proc. visos populiacijos. Remiantis atstovavimo dimensija, skiriamos mažoritarinės sistemos, kuriose valdžia paprastai priklauso vienai partijai, ir proporcinės sistemos, kuriose valdžia dažniausiai dalijasi skirtingos partijos.

1 paveikslas. EST 6-osios bangos klausimai apie demokratijos prasmę ir vertinimą

Pasmė												
Naudodamiesi šia kortele atsakykite, kiek, jūsų manymu, demokratijai apskritai yra svarbu ... kad nacionaliniai rinkimai būtų laisvi ir sąžiningi												
Visiškai nėra svarbu demokratijai apskritai	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ypatingai svarbu demokratijai apskritai
Vertinimas												
Naudodamiesi šia kortele atsakykite, ar, jūsų manymu, kiekvienas iš šių teiginių tinka [šaliai]. Nacionaliniai rinkimai [šalyje] yra laisvi ir sąžiningi												
Visiškai netinka	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Visiškai tinka

Šaltinis: Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 6.

Pagal kiekvieną iš minėtų demokratijos subdimensijų, kaip nurodo M. Ferrin ir H. Kriesi (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 4), EST 6-osios bangos modulyje buvo iškelti du klausimai siekiant atskirti du skirtingus požiūrius į demokratiją aspektus. Vienas klausimas skirtas išsiaiškinti, kokią svarbą žmonės teikia kiekvienai demokratijos subdimensijai, t. y. kokią prasmę jie suteikia demokratijai. Kitas klausimas skirtas žmonių nuomonėms, ar kiekviena iš

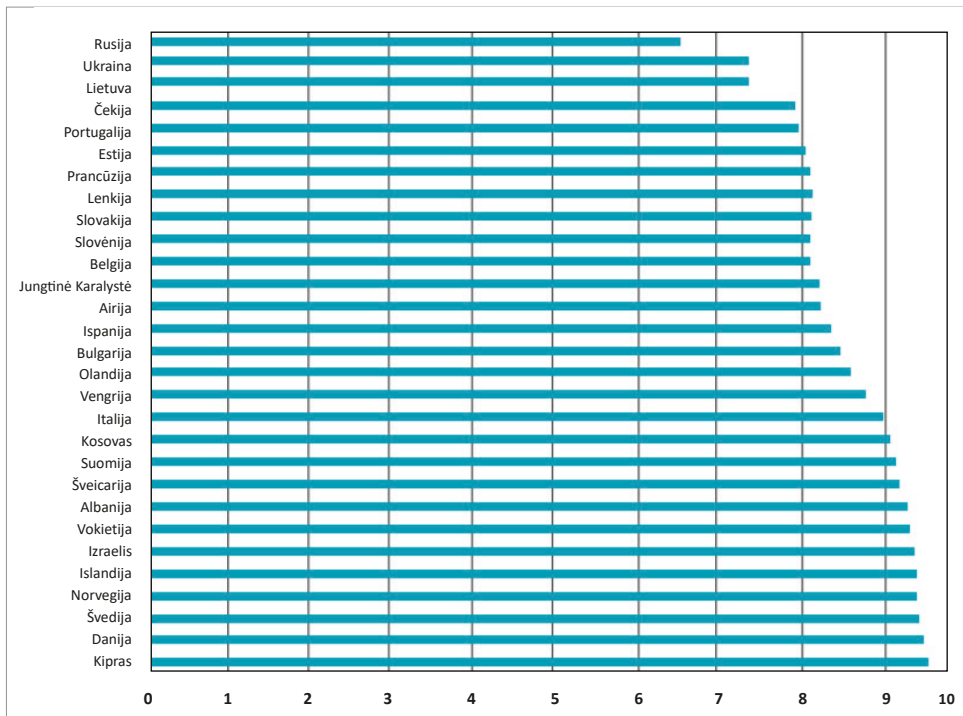
šių subdimensijų yra jų šalyje, t. y. demokratijos vertinimui, atskleisti. Kad būtų išvengta painiavos tarp žmonių požiūrių į demokratiją kaip idealą ir vertinimų, kaip realiai veikia demokratija jų šalyse, respondentų visų pirma klausta apie visų demokratijos subdimensijų svarbą apskritai, ir tik paskui jų prašyta įvertinti visas demokratijos subdimensijas savo šalyje. Požiūriai į kiekvieną subdimensiją buvo matuojami 0–10 balų skalėje (išskyrus tris subdimensijas, pažymėtas žvaigždute*; žr. 2 lentelę, taip pat žr. 1 pav.).ⁱⁱ

Demokratijos prasmė Lietuvoje ir kitose Europos šalyseⁱⁱⁱ

Daugelyje EST dalyvavusių valstybių stipriai tikima demokratijos idėja (žr. 2 pav.). Vidutinis pritarimo teiginiui, kad yra svarbu gyventi demokratiškai valdomoje šalyje, lygis 24 iš 6-ojoje EST bangoje dalyvavusių 29 šalių

viršija 8 (matuota nuo 0 iki 10 balų skalėje). Tačiau yra ir išimčių – tai Portugalija, Čekijos Respublika, Lietuva, Ukraina ir Rusija. Taip pat pastebėti ir dideli požymių stiprumo į paramą demokratijai kaip idealui skirtumai tarp šalių – didžiausias užfiksuotas Kipre (vidurkis = 9,5), mažiausias – Rusijoje (vidurkis = 6,5).

2 paveikslas. EST 6-osios bangos klausimai apie demokratijos prasmę ir vertinimą

Šaltinis: Europos socialinis tyrimas, 6-oji banga, 2012 (2.1 duomenų leidimas), cituojama iš: Kaip europiečiai suprantą ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 7.

Kiek lietuviams yra svarbios skirtingos demokratijos dimensijos ir subdimensijos? 3–5 paveiksluose pateikti kiekvienam iš 2 lentelėje išvardytų požymių (išskyrus pažymėtus žvaigždute*), atitinkančių rinkimų (žr. 3 pav.), liberaliąją (žr. 4 pav.) ir socialinę bei tiesioginę demokratijos dimensijas (žr. 5 pav.), teikiamos svarbos vidurkiai Lietuvoje. Iš šių paveikslų matyti, kad lietuviai yra panašiai arba šiek tiek mažiau reiklūs demokratijai priklausomai nuo to, kurią dimensiją vertina. Visuose keturiuose ES regionuose, į kuriuos galima suskirstyti EST dalyvavusias šalis (t. y. Šiaurės, Vakarų, Pietų ir

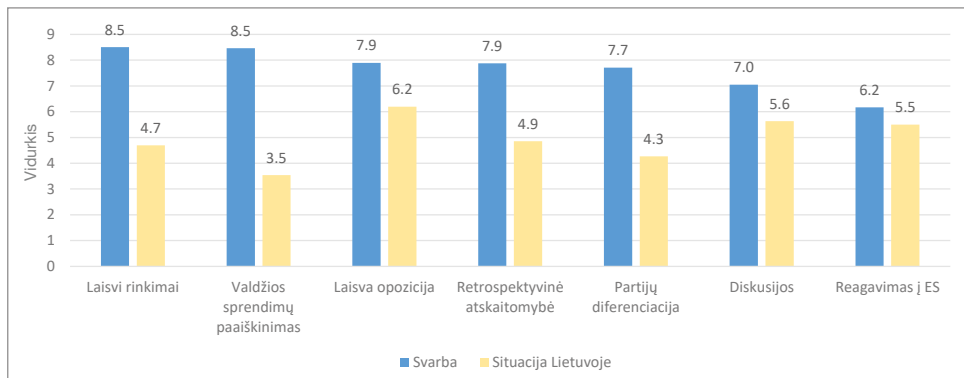
Vidurio Rytų Europą), daugumos demokratijos požymių svarbos vertinimo vidurkis buvo lygus 8 arba dar didesnis.

Lietuvoje svarbiausiomis demokratijos rinkimų dimensijos dedamosiomis, kurių svarba įvertinta vidutiniškai 8,5 balo, laikomi laisvi rinkimai ir valdžios veiksmų paaikškinimas (žr. 3 pav.). Galimybės opozicinėms partijoms laisvai kritikuoti valdžią ir tai, jog piliečiai galėtų nubausti blogai dirbusią valdžią per rinkimus, svarba Lietuvoje įvertinta po 7,9 balo. Vos mažiau svarbios demokratijai

lietuviams atrodo partijų siūlomoms skirtingoms politikos alternatyvoms. Kaip mažiausiai svarbios demokratijai Lietuvoje matomos diskusijos apie politiką su pažįstamais ir šalies politikų reagavimas į kitų ES šalių valdžios nuomonę – šių subdimensijų svarbą įvertinta atitinkamai

7 balais ir 6,2 balo. Reagavimas į kitų ES šalių valdžios nuomonę, lietuvių manymu, yra mažiausiai svarbus elementas ne tik demokratijos rinkimų dimensijoje, tačiau ir apskritai visose keturiose analizuojamose dimensijose.

3 paveikslas. Demokratijos rinkimų dimensijos svarbos ir situacijos Lietuvoje vertinimo vidurkis (0-10)

Šaltinis: Europos socialinis tyrimas, 6-oji banga, 2012 (2.2 duomenų leidimas).

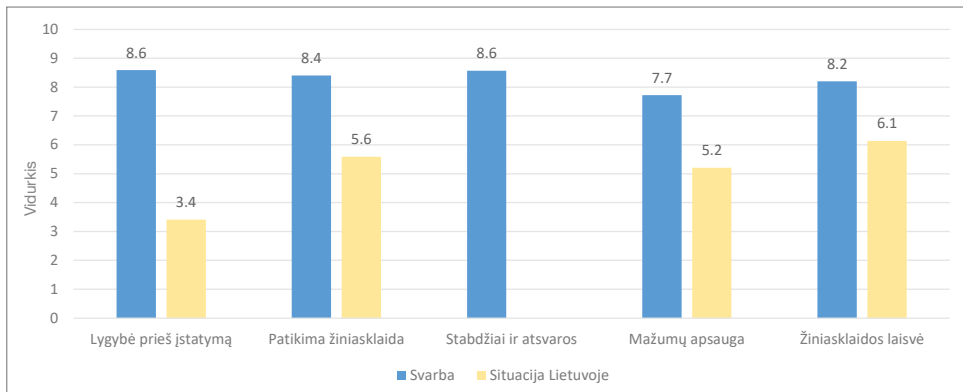
Europos socialiniame tyrime buvo vertintas žmonių požiūris ne tik į tai, kiek svarbios yra skirtingos demokratijos dedamosios, tačiau ir reali kiekvienos iš jų situacija skirtingose šalyse. Labiausiai nuo idealo, lietuvių manymu, realybėje yra nutolusi valdžios sprendimų paaiškinimo piliečiams dimensija – skirtumas siekia net 5 balus (žr. 3 pav.). Kiek geriau, tačiau tikrai neideali situacija, Lietuvos gyventojų nuomone, yra kalbant apie laisvų rinkimų ir skirtingų partijų pasiūlymų subdimensijas – skirtumas tarp šių dimensijų svarbos ir realios situacijos siekia atitinkamai 3,8 ir 3,4 balo. Šiek tiek mažesnis skirtumas tarp idealo ir realybės pastebėtas vertinant piliečių galimybę nubausti jiems neįtikusius politikus per rinkimus. Opozicijos laisvės ir diskusijų apie politiką galimybės svarbą Lietuvoje nuo realios situacijos vertinimo skiriasi daugiau nei dviem balais, o mažiausias skirtumas tarp idealios situacijos ir realybės yra vertinant Lietuvos valdžios reagavimo į kitų ES šalių vyriausybės nuomonę dimensiją. Taigi tyrimo duomenys rodo, kad demokratija Lietuvoje blogiausiai veikia valdžiai aiškinant savo sprendimus piliečiams, o geriausiai, respondentų nuomone, įgyvendinamas laisvos opozicijos principas. Apskritai šis demokratijos elementas Lietuvos gyventojų buvo įvertintas kaip geriausiai veikiantis iš visų. Lietuvoje demokratijos rinkimų dimensijos elementų vertinimo vidurkis yra 5 balai.

demokratijos dimensijų svarbos vertinimai yra gerokai žemesni nei pritarimas jiems, kaip svarbiems demokratijos bruožams. Šiaurės ir Vakarų Europoje geriausiai vertinamas laisvų rinkimų subdimensijos įgyvendinimas realybėje, o prasčiausiai – reagavimo į kitų ES šalių nuomonę (Šiaurės Europoje) ir valdžios sprendimų paaiškinimo piliečiams (Vakarų Europoje) dedamosios. Pastaroji demokratijos dedamoji Pietų bei Vidurio Rytų Europoje taip pat įvertinta kaip veikianti prasčiausiai. Tačiau Pietų Europoje ir Vidurio Rytų Europoje kaip geriausiai įgyvendintas retrospektyvinės atskaitomybės principas, o Vidurio Rytų Europos šalių gyventojų nuomone, čia geriausia veikia laisvų rinkimų ir politinių diskusijų principai.

Kaip svarbiausias liberaliosios demokratijos dimensijos dedamąsias, kurių svarbą įvertinta vidutiniškai 8,6 balo, lietuviai laiko lygybę prieš įstatymą ir teismų galimybę stabdyti valdžios sprendimus, kai ji peržengia savo galias (žr. 4 pav.). Šie demokratijos elementai lietuviams svarbiausi ne tik liberaliosios demokratijos dimensijoje, tačiau ir visose keturiose analizuojamose demokratijos dimensijose. Patikimos žiniasklaidos ir žiniasklaidos laisvės svarbą Lietuvoje įvertinta atitinkamai po 8,4 ir 8,2 balo. Pati nesvarbiausia liberaliosios demokratijos subdimensija lietuviams pasirodė mažumų teisių apsauga, įvertinta 7,7 balo.

Apskritai visose tyrime dalyvavusiose šalyse įvairių

4 paveikslas. Liberaliosios demokratijos dimensijos svarbos ir situacijos Lietuvoje vertinimo vidurkis (0-10)

Šaltinis: Europos socialinis tyrimas, 6-oji banga, 2012 (2.2 duomenų leidimas).

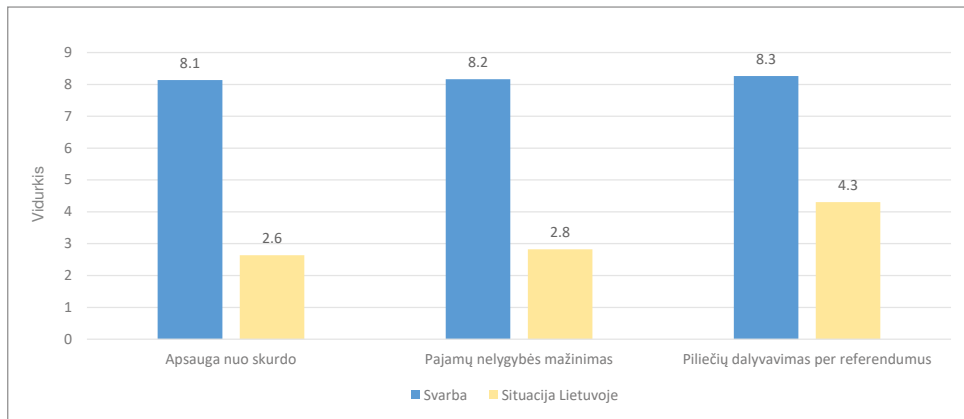
Labiausiai nuo idealo, lietuvių manymu, realybėje yra nutolusi lygybės prieš įstatymą dimensija – skirtumas siekia net 5,2 balo (žr. 4 pav.). Į šį skirtumą verta atkreipti dėmesį dar ir todėl, kad lygybė prieš įstatymą Lietuvos gyventojai įsivaizduoja kaip patį svarbiausią demokratijos elementą. Tačiau būtent su juo tvarkytis valdžiai kaip tik ir sekasi prastčiausiai. Daug geresnė situacija, Lietuvos gyventojų nuomone, yra kalbant apie patikimos žiniasklaidos ir mažumų apsaugos subdimensijas – skirtumas tarp šių dimensijų svarbos ir realios situacijos siekia atitinkamai 2,8 ir 2,5 balo. Mažiausias skirtumas tarp idealios situacijos ir realybės – vertinant žiniasklaidos laisvės dimensiją. Lietuvoje liberaliosios demokratijos dimensijos elementų vertinimo vidurkis yra 5,1 balo.

Tiek Šiaurės, tiek Vakarų, Tiek Pietų, tiek ir Vidurio Rytų Europoje geriausiai vertinamas mažumų apsaugos subdimensijos įgyvendinimas realybėje, o prastčiausiai

– patikimos žiniasklaidos (Vakarų ir Šiaurės Europoje) ir lygybės prieš įstatymą (Pietų ir Vidurio Rytų Europa) dedamosios.

Tiek europiečiams, tiek ir lietuviams būdinga plati demokratijos samprata, neapsiribojama tik procedūrine demokratijos koncepcija. Respondentai svarbiais laikė ne tik esminius procedūrinius liberaliosios rinkimų demokratijos aspektus, tačiau ir socialinei bei tiesioginei demokratijos dimensijoms vidutiniškai skyrė daugiau nei 8 balus iš 10 galimų. Ideali demokratija, pasak Lietuvos gyventojų, turėtų apimti socialinę dimensiją ir suteikti piliečiams galimybę tiesiogiai dalyvauti priimant sprendimus. Apsaugos nuo skurdo svarba įvertinta vidutiniškai 8,1 balo, pajamų nelygybės mažinimo svarba – 8,2 balo, o piliečių galimybės tiesiogiai priimti sprendimus per referendumus svarba – 8,3 balo (žr. 5 pav.).

5 paveikslas. Socialinės ir tiesioginės demokratijos dimensijos svarbos ir situacijos Lietuvoje vertinimo vidurkis (0-10)

Šaltinis: Europos socialinis tyrimas, 6-oji banga, 2012 (2.2 duomenų leidimas).

Akivaizdu, jog tiek daugelio Europos šalių demokratijos, tiek ir Lietuvoje veikianti demokratija neatitinka savo piliečių lūkesčių, kokia demokratija turėtų būti. Tai ypač akivaizdu kalbant apie socialinės ir tiesioginės demokratijos dimensijas. Visų šių elementų įgyvendinimo konkrečiose šalyse skirtumas nuo idealo yra didžiausias palyginti su ilkusiomis demokratijos dedamosiomis – jis yra didesnis nei 5 balai. Apsaugos nuo skurdo ir pajamų nelygybės mažinimo elementų veikimas Lietuvoje respondentų taip pat įvertintas kaip prasciausias kalbant apie visas analizuojamas demokratijos dimensijas – atitinkamai 2,6 ir 2,8 balo. Piliečių dalyvavimas per referendumus įvertintas 4,3 balo (žr. 5 pav.).

Visuose keturiuose Europos regionuose demokratijos liberalioji ir rinkimų dimensijos bendrai yra geriau vertinamos nei socialinės ir tiesioginės demokratijos dimensijos; dviejų socialinės dimensijos elementų vertinimo vidurkiai sudaro tik 6 arba mažiau balų iš 10 visuose regionuose, o referendumo klausimui, kuris atspindi tiesioginės demokratijos dimensiją, skiriami žemesni nei 6 balai vertinimų vidurkiai visur, išskyrus Šiaurės Europą (plačiau žr. Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 8). Regionų vertinimai labai skirtingi. Labiausiai patenkinti savo demokratijų veikimu yra Šiaurės europiečiai, paskui – Vakarų europiečiai, o Pietų ir Vidurio Rytų europiečių demokratijos vertinimai prasciausi. Šis regioninių skirtumų modelis yra iš esmės toks pat visose subdimensijose (plačiau žr. Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai,

Nr. 4, 2014, p. 8–9 p.).

Tolesnė požiūrių į demokratijos subdimensijas analizė rodo, kad tiek lietuviai, tiek ir kiti europiečiai aiškiai supranta, kas apibrėžia demokratiją (t. y. ko reikia arba kas daro politinę tvarką demokratijai). Tai visose šalyse suvokiama panašiai. M. Ferrin ir H. Kriesi, analizuodami EST 6-osios bangos duomenis, aptarė tuos demokratijos bruožus, kuriuos respondentai suvokė kaip esminius, t. y. subdimensijas, kurias jie vertino tik aukščiausiu balu, t. y. 10 skalėje nuo 0 iki 10 (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 9). Ši analizė atskleidė du dalykus, kaip respondentai suvokia demokratiją. Pirmia, respondentai empiriškai skiria tris pagrindinius demokratijos aspektus, atitinkančius skirtingus demokratijos modelius (žr. 2 lentelę). Remiantis dvireikšmių elementų, sudarytų perkoduojant originalią 11 balų skalę pagal tai, ar respondentas kiekvieną subdimensiją suvokia kaip būtiną demokratijos sąlygą (10=1), ar ne (0/9=0), Mokkeno skalių analizės rezultatai, europiečių pažiūras galima empiriškai sugrupuoti į tris suvestinius indeksus: liberaliosios demokratijos indeksą (apimančį liberaliosios ir rinkimų demokratijos dimensijų elementus), socialinės demokratijos indeksą (apimančį du socialinės dimensijos elementus) ir tiesioginės demokratijos indeksą (apimančį vieną tiesioginės demokratijos dimensijos elementą) (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 9).

Svarbu paminėti ir tai, jog europiečių demokratijos sam-

pratai būdinga hierarchinė tvarka, t. y. jiems atrodo, jog kai kurie demokratijos elementai yra svarbesni už kitus. Nebūtina kiekvienas respondentas yra vienodai reiklus demokratijai – kai kurių žmonių požiūris į demokratiją gali būti minimalus, nes jie tik keletą aspektų gali laikyti esminiais, o kiti demokratijai kelia gerokai daugiau reikalavimų. Tačiau ir vieni, ir kiti kaip svarbius nurodo tuos pačius esminius demokratijos principus. Pavyzdžiui, kalbant apie 12 į liberaliosios demokratijos indeksą įtrauktų elementų, daugelis respondentų, įskaitant ir tuos, kurių požiūris į demokratiją yra minimalus, kaip esmines demokratijai išskiria dvi subdimensijas – lygybę

prieš įstatymą ir laisvus bei sąžiningus rinkimus. Iš demokratijos besitikintiems daugiau, būtini ir kiti aspektai: horizontalioji atskaitomybė, valdžios sprendimų paaikškinimas ir žiniasklaidos patikimumas (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 9). Hierarchinis elementų, sudarančių liberaliosios demokratijos indeksą, išrikiavimas yra panašus visose šalyse. Visų EST tyrime dalyvavusių šalių respondentai lygybę prieš įstatymą išskiria kaip svarbiausią subdimensiją, o reagavimas į kitų ES šalių vyriausybes jiems atrodo pati nesvarbiausia subdimensija (žr. 3 lentelę)^{IV}.

3 lentelė. Kaip europiečiai ir lietuviai supranta demokratiją: privalomų demokratijos subdimensijų eiliškumas

INDEKSAS IR SUBDIMENSIJA	HIERARCHINIS EILIŠKUMAS	
	Visos tiriamosios šalys	Lietuva
Liberaliosios demokratijos indeksas		
Lygybė prieš įstatymą	1	1
Laisvi ir sąžiningi rinkimai	2	3
Valdžios galių stabdžiai ir atsvaros	3	2
Valdžios sprendimų paaikškinimas	4	4
Žiniasklaidos patikimumas	5	5
Retrospektyvinė atskaitomybė per rinkimus	6	7
Mažumų teisių apsauga	7	10
Žiniasklaidos laisvė	8	6
Opozicija gali laisvai kritikuoti valdžią	9	8
Partijų diferenciacija	10	9
Dalyvavimas politinėse diskusijose	11	11
Reagavimas į kitų ES šalių vyriausybes	12	12
Socialinės demokratijos indeksas		
Apsauga nuo skurdo	1	1
Pajamų nelygybės mažinimas	2	2
Tiesioginės demokratijos indeksas		
Piliečių dalyvavimas per referendumus	1	1

Šaltinis: Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 10, papildyta autorių Lietuvos duomenimis.

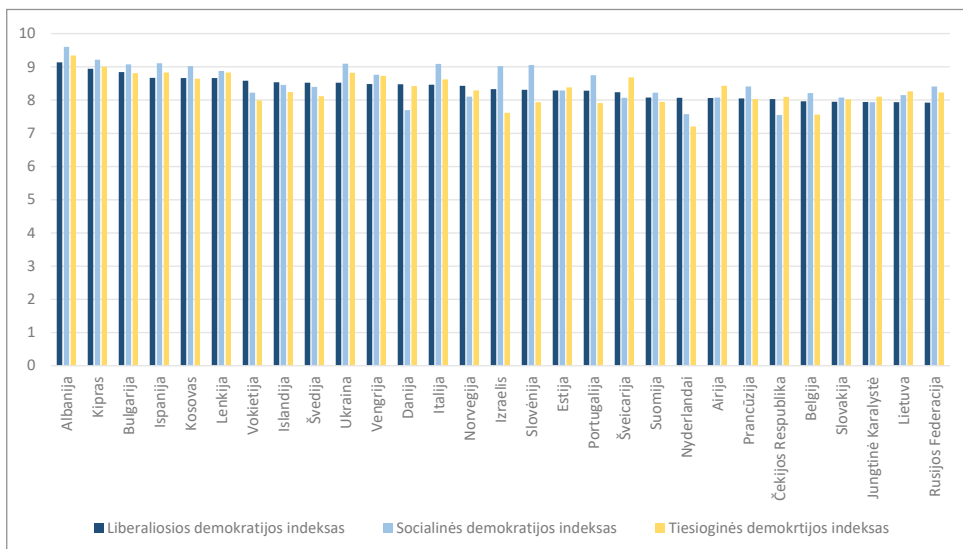
Lietuvoje respondentai, kaip svarbiausią liberaliosios demokratijos dimensiją įvardiję lygybę prieš įstatymą, buvo vieningi su visų tyrime dalyvavusių šalių gyventojais (žr. 3 lentelę). Tačiau lietuviams valdžios galių stabdžiai ir atsvaros pasirodė svarbesni nei laisvi ir sąžiningi rinkimai. Tiek mūsų šalies gyventojai, tiek ir visi europiečiai valdžios sprendimų paaikškinimo piliečiams dimensijai skyrė ketvirtą vietą pagal svarbą demokratijai, o žiniasklaidos patikimumo dimensijai – penktą. Toliau kaip svarbią demokratijai Lietuvos respondentai buvo linkę įvardyti žiniasklaidos laisvę, kurią visi tyrimo dalyviai teigė matantys dviem pozicijomis žemiau. Kaip svarbesnę jie įvardijo retrospektyvinę valdžios atskaitomybę per rinkimus. Ši dimensija pagal svarbą demokratijai,

lietuvių nuomone, užėmė septintą poziciją. Didžiausias Lietuvos respondentų ir visų tyrimo dalyvių nuomonių skirtumas pastebėtas vertinant mažumų teisių apsaugos svarbą demokratijai – bendrai europiečiai šiai dimensijai skyrė septintą vietą, o lietuviai – tikrai dešimtą. Tai, kad opozicija galėtų laisvai kritikuoti valdžią ir partijos siūlytų skirtingas politikos alternatyvas, panašiai svarbu tiek mūsų šalies gyventojams, tiek ir visiems europiečiams. Identiškos nuomonės tiek Lietuvos, tiek visi tyrime dalyvavę respondentai laikėsi dėl dalyvavimo politinėse diskusijose ir nacionalinės valdžios reagavimo į kitų ES šalių vyriausybų nuomonę svarbos demokratijai. Socialinės demokratijos dedamųjų svarbą lietuviai ir visi tyrimo respondentai įvertino vienodai.

Nors EST tyrime dalyvavusiose šalyse demokratija vienodai suprantama kaip hierarchinė sąvoka, apimanti liberalios demokratijos, socialinės demokratijos ir tiesioginės demokratijos dimensijas, tačiau šalys skirtingai vertina kiekvieno iš šių aspektų santykinę svarbą. 6

paveiksle pavaizduota kiekvieno iš suvestinių minėtų trijų dimensijų indeksų vidurkių įvairovė šalyse, vertinant, kiek respondentai suvokia šiuos indeksus sudarančias subdimensijas kaip privalomas demokratijai. Pagal visas demokratijos dimensijas reikliausi yra albanai, panaši situacija ir Kipre. Patys nereikliausi

6 paveikslas. Suvestinių demokratijos svarbos indeksų vidurkis (0-10) pagal šalį

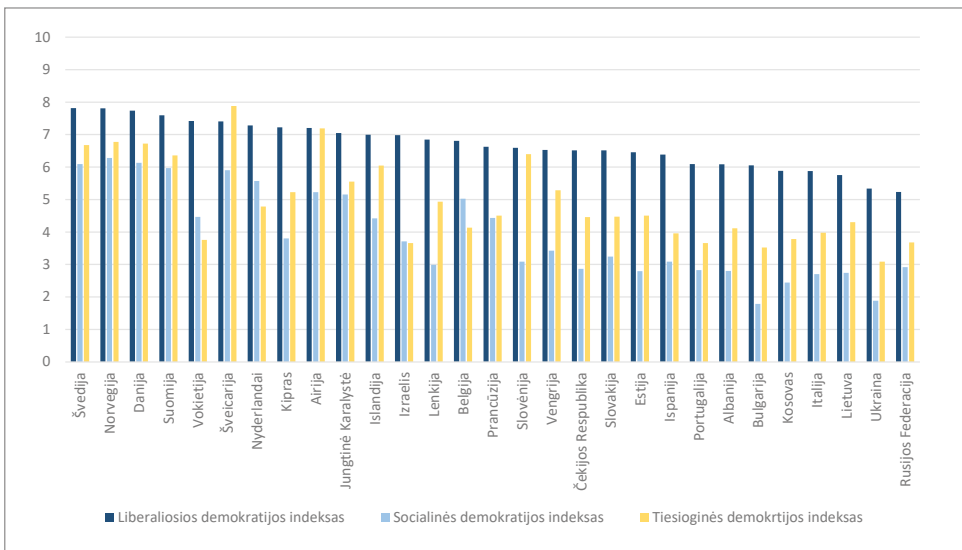

Šaltinis: Europos socialinis tyrimas, 6-oji banga, 2012 (2.2 duomenų leidimas).

demokratijai yra Nyderlandų gyventojai – jie mažiau linkę vertinti bet kurį iš trijų svarbiausių demokratijos aspektų kaip privalomą. Per vidurį yra Vokietija, Islandija ir Švedija, kuriose žmonės mato liberaliosios demokratijos indekso komponentus kaip privalomus, o ne tokie svarbūs jiems, pavyzdžiui, socialinės ar tiesioginės demokratijos indekso atributai. Pagal liberaliosios demokratijos dimensijos svarbą pirmauja Albanija, Kipras ir Bulgarija, o patys nesvarbiausi demokratijai šios dimensijos elementai atrodo rusams, lietuviams ir britams. Socialinės demokratijos dedamoji atrodo svarbiausia Albanijos ir Kipro respondentams, pati nesvarbiausia –

Danijos, Nyderlandų ir Čekijos gyventojams. Tiesioginės demokratijos svarba didžiausia Albanijoje, Kipre ir Lenkijoje, o kaip pačią nesvarbiausią šių dimensijų įvardija Nyderlandų, Izraelio ir Belgijos gyventojai. Vis dėlto, kaip teigia M. Ferrin ir H. Kriesi (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 11), daugelyje šalių panašūs kiekvieno iš indeksų balai rodo, kad žmonės skirtingus demokratijos modelius suvokia veikiau kaip papildančius vienas kitą, o ne kaip priešingus ar alternatyvius vienas kitam.

7 paveikslas. Suvestinių demokratijos vertinimo šalyse indeksų vidurkis (0–10)

Šaltinis: Europos socialinis tyrimas, 6-oji banga, 2012 (2.2 duomenų leidimas).

Vertindami, kaip demokratija atitinka idealą realybėje, europiečiai nėra itin optimistiški – nei vieno demokratijos indekso vertinimas nesiekia aštuonių balų. 7 paveiksle pateikta daugiau informacijos apie įvairių šalių demokratijos vertinimo skirtumus. Trys suvestiniai vertinimo indeksai buvo sudaryti pagal anksčiau priimtą teorinį liberaliosios, socialinės ir tiesioginės demokratijos atskyrimą. Kiekvieno indekso balas rodo visų subdimensijų, sudarančių tą indeksą, vertinimų vidurkį. Beveik visose šalyse liberaliosios demokratijos reikalavimų įgyvendinimas realybėje vertinamas geriausiai – vertinimai svyruoja tarp beveik 8 balų Švedijoje, Norvegijoje, Danijoje ir Suomijoje ir vos daugiau nei 5 balų Rusijoje ir Ukrainoje. Lietuvoje liberaliosios demokratijos indekso vertinimas taip pat nesiekia 6 balų – labai panaši situacija yra Italijoje ir Kosove. M. Ferrin ir H. Kriesi (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 14) teigimu, tai rodo, kad dauguma Europos demokratijų yra suvokiamos kaip santykinai gerai veikiančios tokiose srityse, kaip pagrindinės rinkiminės demokratijos procedūrinės ypatybės ir liberaliosios demokratijos institucijų funkcionavimas; jos vertinamos labiau teigiamai nei neigiamai, nors kai kuriose šalyse šis skirtumas visai nedidelis. Tiesioginės demokratijos veikimas vertinamas gana skirtingai (nuo beveik 8 balų Šveicarijoje iki 3 balų Ukrainoje, o Lietuvoje vos daugiau nei 4 balais), o socialinės demokratijos veikimas beveik

visose šalyse vertinamas prasčiausiai ir kai kuriose šalyse, t. y. Bulgarijoje ir Ukrainoje, nesiekia net 2 balų vidurkio. Lietuvoje socialinės demokratijos dimensijos vertinimas taip pat yra itin žemas – jis net nesiekia 3 balų. Labiausiai socialinė demokratijos dimensija atitinka Norvegijos, Danijos ir Švedijos gyventojų lūkesčius – ji įvertinta daugiau nei 6 balais. Atsižvelgdami į tai M. Ferrin ir H. Kriesi (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 14) daro išvadą, kad šias dvi dimensijas europiečiai taip pat vertina kaip labai svarbias demokratijai, todėl akivaizdu, kad demokratinės vyriausybės nesugeba patenkinti visuomenės lūkesčių.

Lietuvių ir europiečių pasitenkinimas demokratijos veikimu

Jei reikėtų išskirti kelis svarbiausius Lietuvos visuomenės požiūrių bruožus politikos atžvilgiu, tai neabejotinai būtų nepasitikėjimas politikais, partijomis ir bendrai politika, ypač palyginti su Šiaurės Europos šalimis.

Vienas dažniausiai pateikiamų klausimų, pagal kuriuos sprendžiama apie demokratijos kaip politinės tvarkos rezultatyvumą ir legitimaciją, yra šis: „Vertinant apskritai, ar jūs esate patenkintas (-a) tuo, kaip demokratija veikia [X šalyje]?“. Tokia klausimo apie pasitenkinimą demokratijos veikimu formulė apima aukščiausią abstrakcijos

lygmenį ir leidžia išvengti demokratijos prasmės vertinimų. Panašus klausimas yra naudojamas „Eurobarometro“ tyrimuose nuo 1976 m. Kaip tik demokratijos prasmė dažnai respondentų yra vertinama itin skirtingai, tad demokratijos legitimacijai vertinti tokie klausimai menkai tinkami. Piliiečių pasitenkinimo demokratija matavimas teoriniu požiūriu susijęs su D. Easton (1953) paramos politinei sistemai koncepcija.

Klausimas apie tai, ar žmonės patenkinti tuo, kaip demokratija veikia jų šalyse, yra pateikiamas ir Europos socialiniame tyrime nuo pat jo pradžios 2001 m. – respondentų prašoma jų pasitenkinimą demokratijos veikimu įvertinti konkrečiu balu nuo 0 iki 10. Jei žmonės nėra patenkinti demokratijos veikimu savo šalyje, tai jokių būdu nereiškia, kad taip yra dėl to, jog jiems nepatinka demokratija. Šiuo klausimu atskleidžiama šalies gyventojų nuomonė apie tai, kiek esama politinė sistema yra demokratiška.

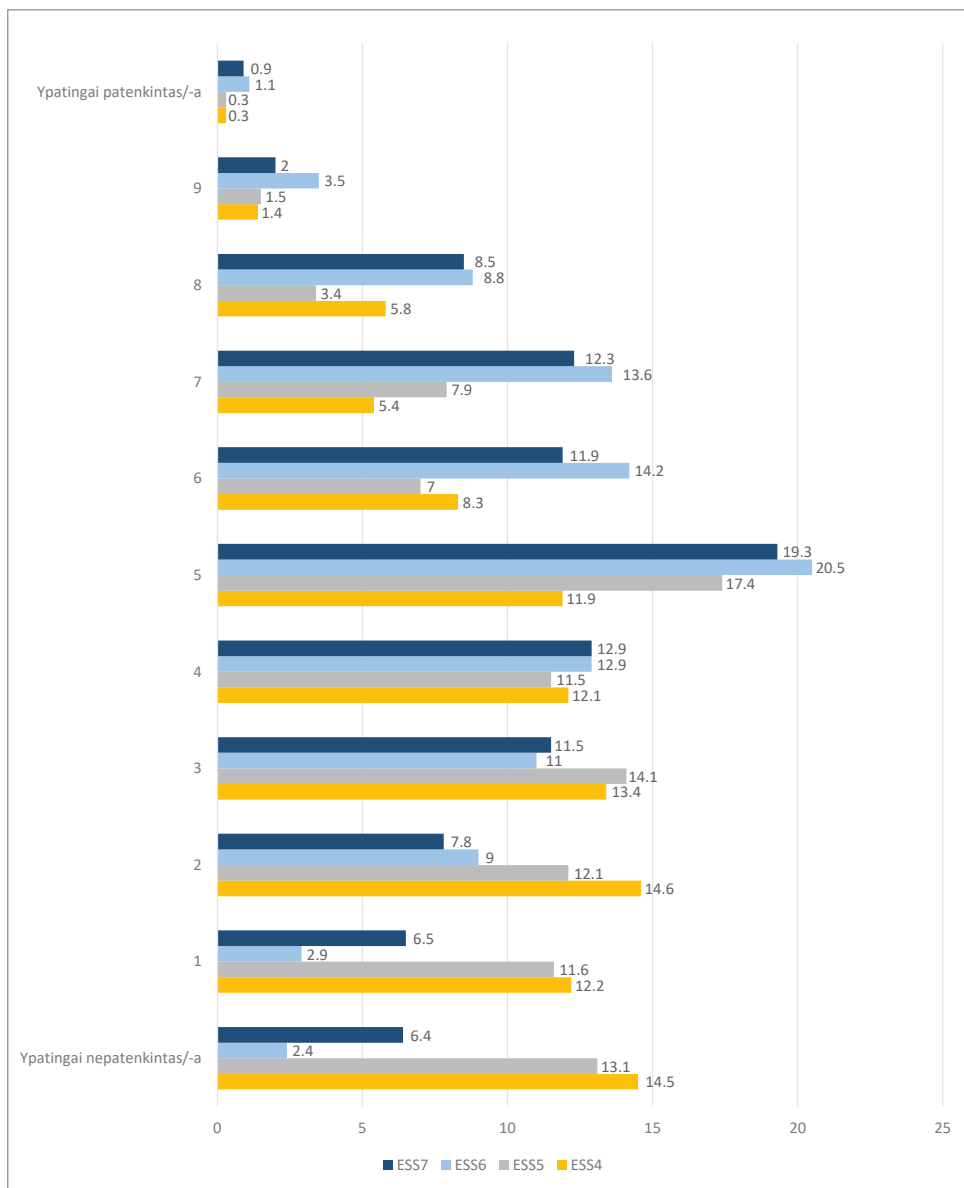
Lietuvoje, kaip ir daugelyje naujųjų Europos demokratijų, nepatenkintų demokratijos veikimu respondentų gerokai

daugiau už patenkintus (žr. 8 pav.). Anksčiau politologinėje literatūroje, kurioje analizuotos Vakarų demokratijos, dažnai buvo teigiama, kad nepasitenkinimas politika ir institucijomis retai sukelia nepasitenkinimą politiniu režimu, t. y. šiuo atveju demokratija.

J. Thomassen (1990, p. 131) teigia, kad, empirinių tyrimų duomenimis, nepasitenkinimas politika veikia mažiau nepasitenkinimą demokratija nei piliiečių nepasitenkinimą esama vyriausybe. Kita vertus, šis autorius taip pat pastebi, kad jei žmonės nėra patenkinti demokratijos veikimu šalyje, reikia manyti, kad taip yra ne dėl to, jog jiems nepatinka demokratija, o todėl, kad jie mano, jog esama politinė sistema nėra pakankamai demokratiška.

Kiti autoriai (D. Fuchs ir H. D. Klingemann 1995, p. 441) nurodo, kad parama demokratinėi sistemai pastaraisiais dešimtmečiais keičiasi nuo „idealių normatyvinės“ link „instrumentinio priimtumo“. Taip pat šios paramos nuosmukis aiškiai susijęs su ekonominio augimo tempų mažėjimu ir nedarbo didėjimu Vakarų šalyse, nors to nebuvo ankstesniais laikotarpiais.

8 paveikslas. Pasitenkinimas demokratijos veikimu Lietuvoje (0–10)

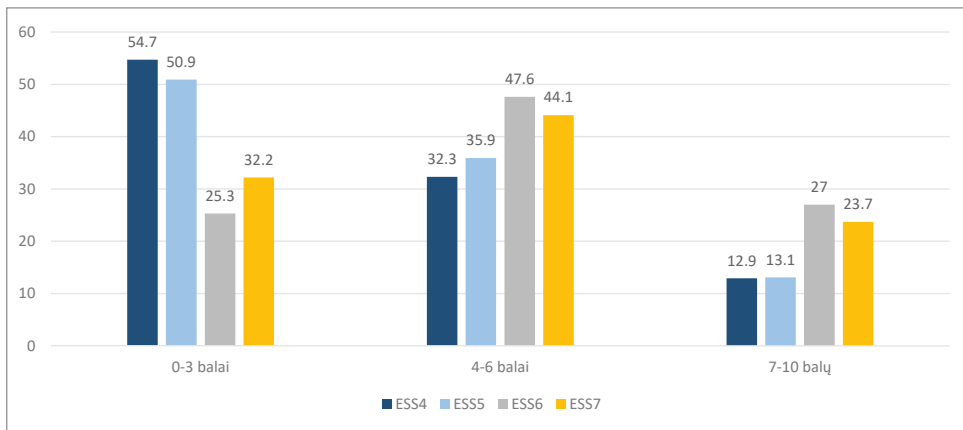

Šaltinis: Europos socialinis tyrimas, 4-oji banga, 2009 (Lietuvos duomenų rinkinys, prieinamas per www.lidata.eu), Europos socialinis tyrimas, 5-oji banga, 2010 (3.3 duomenų leidimas), Europos socialinis tyrimas, 6-oji banga, 2012 (2.3 duomenų leidimas), socialinis tyrimas, 7-oji banga, 2014 (2.1 duomenų leidimas)^V.

Europos socialinio tyrimo 2009–2013 m. rezultatai (žr. 8 ir 9 pav.) Lietuvoje taip pat akivaizdžiai rodo, kad 2009–2010 m. ekonominės krizės viršūnėje pasitenkinimas demokratija buvo žemiausias, t. y. tuo laikotarpiu pasitenkinimą demokratija nuo 0 iki 3 balų vertino net 54,7 proc. respondentų, o jų dalis 2013 m. sumažėjo daugiau nei perpus – iki 25,3 proc. Tad ekonominės aplinkos poveikis demokratijos kaip sistemos vertinimui

yra itin iškalbingas. Tačiau reikia pastebėti ir tai, kad 2015 m. demokratijos veikimu šalyje nepatenkintų respondentų vėl padaugėjo beveik dešimtadaliu. Daugiausia patenkintų demokratijos veikimu respondentų Lietuvoje, t. y. tokių, kurie jį vertino 7–10 balų, buvo 2013 m. ir šis skaičius siekė daugiau nei ketvirtadalį visų respondentų.

9 paveikslas. Pasitenkinimas demokratijos veikimu Lietuvoje (grupuoti duomenys)

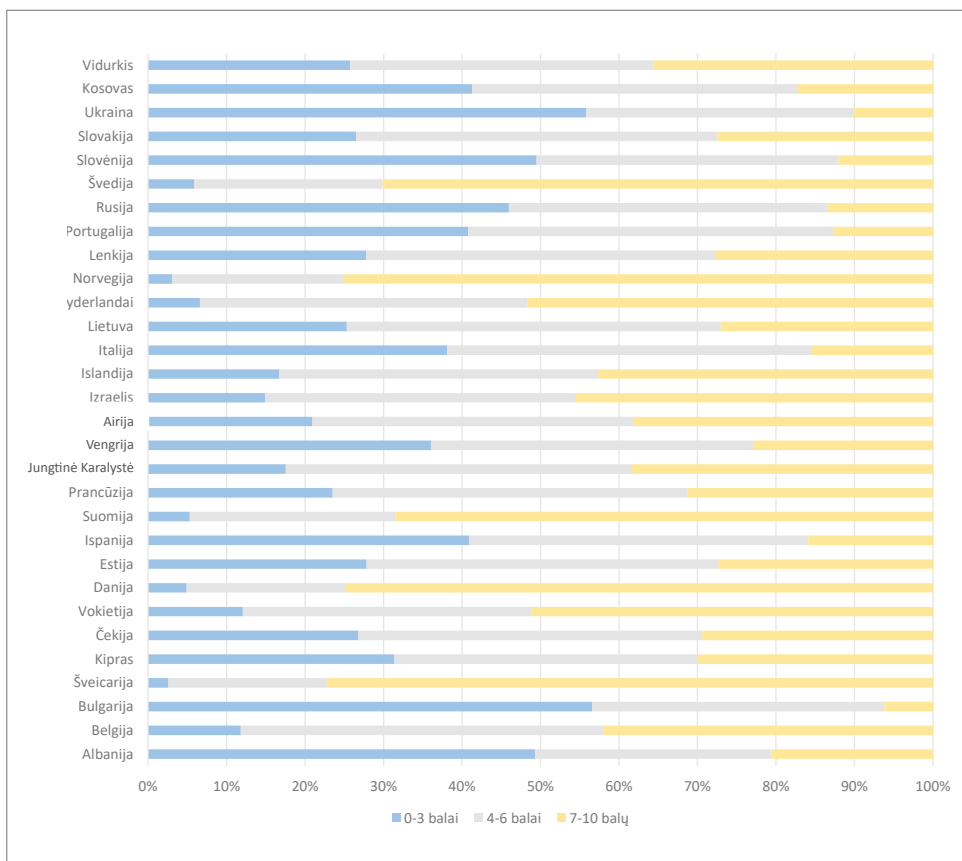

Šaltinis: Europos socialinis tyrimas, 4-oji banga, 2009 (Lietuvos duomenų rinkinys, prieinamas per www.lidata.eu), Europos socialinis tyrimas, 5-oji banga, 2010 (3.3 duomenų leidimas), Europos socialinis tyrimas, 6-oji banga, 2012 (2.3 duomenų leidimas), socialinis tyrimas, 7-oji banga, 2014 (2.1 duomenų leidimas)⁹.

Nors demokratijos legitimacija Lietuvoje nėra didelė, tačiau aptartieji Lietuvos piliečių vertinimai, kaip demokratija veikia mūsų šalyje, 6-ojoje EST bangoje nedaug atsiliko nuo bendro vidurkio (žr. 10 pav.) – Lietuvoje aukščiausiais balais vertinančių demokratijos veikimą savo šalyje respondentų dalis buvo beveik dešimtadaliu mažesnė: asmenų, vertinančių demokratijos veikimą 7–10 balų, 2013 m. buvo 26 proc., o EST vidurkis siekė 35,6 proc. Panaši dalis aukščiausiais balais demokratijos veikimą savo šalyje vertinančių

respondentų kaip Lietuvoje buvo Lenkijoje, Estijoje ir Slovakijoje. EST 6-ojoje bangoje demokratijos veikimu savo šalyje labiausiai patenkinti buvo Šveicarijos, Norvegijos, Danijos ir Švedijos gyventojai – aukščiausiais balais demokratijos veikimą vertino daugiau nei 70 proc. šių šalių respondentų. Mažiausiai patenkintų demokratijos veikimu respondentų tuo laikotarpiu buvo Bulgarijoje ir Ukrainoje – aukščiausiais balais demokratijos veikimą įvertino mažiau nei po dešimtadalį šių šalių respondentų.

10 paveikslas. Pasitenkinimas demokratijos veikimu: 6-oji EST banga (0–10)

Šaltinis: Europos socialinis tyrimas, 6-oji banga, 2012 (2.3 duomenų leidimas).

Palyginti su ankstesniais duomenimis pastebima, jog daugumoje šalių demokratijos veikimo vertinimai pagerėjo – ypač didelis Lietuvos šuolis. 2011 m. patenkinti demokratijos veikimu Lietuvoje buvo tik 13 proc. respondentų – blogesni vertinimai buvo tik Bulgarijoje, Ukrainoje ir Graikijoje. Po dvejų metų atliktoje apklausoje patenkintų demokratijos veikimu respondentų Lietuvoje padaugėjo dvigubai. Kadangi žmonių pasitenkinimas demokratijos veikimu yra susijęs su tuo, kaip šaliai sekasi užtikrinti ekonominę žmonių gerovę, pagerėję vertinimai greičiausiai sietini su pasibaigusia ekonomine krize. Pagerėjus respondentų socialinei ir ekonominei situacijai, atsirado ir daugiau optimizmo. „Baltijos tyrimų“ apklausoje, kuri buvo atlikta 2017 m. kovo 10–19 d., duomenimis, demokratijos veikimą

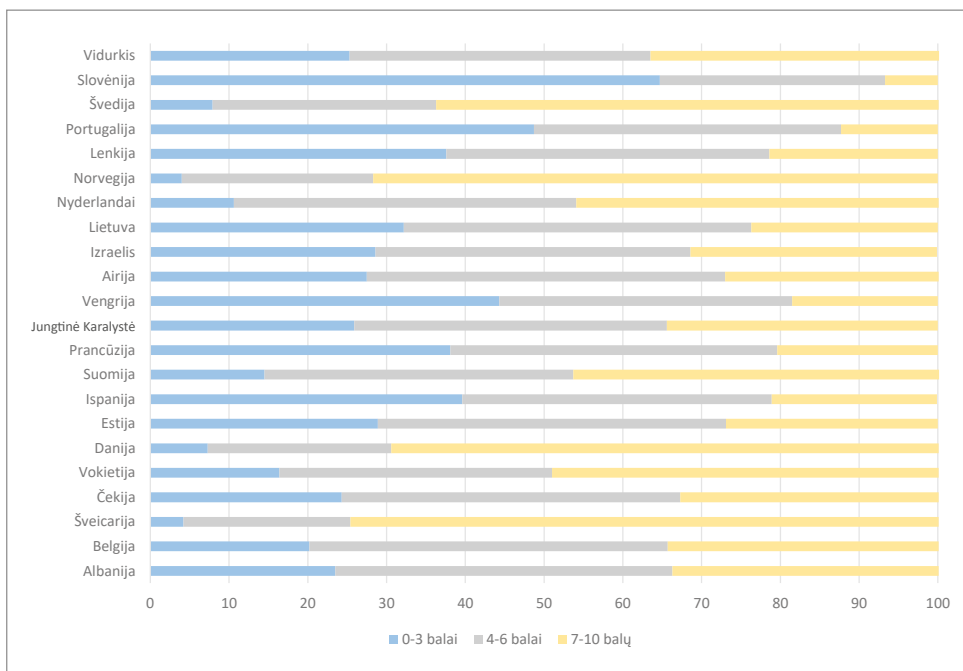
Lietuvoje teigiamai įvertino 34 proc. respondentų, nepalankiai – 59 proc., o 7 proc. apklaustųjų šiuo klausimu neturėjo jokios nuomonės. (Patenkintų demokratijos veikimu respondentų – tiek pat, kiek ir prieš metus (2017, www.delfi.lt) Tuo, kaip Lietuvoje veikia demokratija, dažniau patenkintas buvo jaunimas iki 30 metų, taip pat didmiesčių gyventojai, respondentai su aukštesniu išsilavinimu ir turintys didžiausias šeimos pajamas (daugiau kaip 900 eurų), specialistai bei tarnautojai ir besimokantys jaunimas. Dažniau nei kiti demokratijos veikimu šalyje buvo nepatenkinti vyresni nei 50 metų apklaustieji, gyvenantys kaime, respondentai, turintys mažiausias šeimos pajamas per mėnesį (iki 550 eurų), taip pat bedarbiai ir pensininkai. (Patenkintų demokratijos veikimu respondentų – tiek pat, kiek ir prieš metus

(2017, www.delfi.lt)

Pagal žemiausiais balais vertinančių demokratijos veikimą savo šalyje respondentų dalį 6-ojoje EST bangoje Lietuva iš esmės atitiko visų šalių vertinimų vidurkį – Lietuvoje vertinančiųjų demokratijos veikimą 0–3 balais buvo 25,3 proc., o EST vidurkis siekė 25,7 proc. (žr. 11 pav.). Daugiausiai nepatenkintų demokratijos

veikimu asmenų buvo Bulgarijoje, Ukrainoje ir Kosove – žemiausiais balais demokratijos veikimą įvertino daugiau nei po pusę šių šalių respondentų. Mažiausiai tokių respondentų buvo Šveicarijoje, Norvegijoje ir Danijoje – žemiausiais balais demokratijos veikimą įvertino mažiau nei po 5 proc. šių šalių respondentų.

11 paveikslas. Pasitenkinimas demokratijos veikimu: 7-oji EST banga (0–10)

Šaltinis: Europos socialinis tyrimas, 7-oji banga, 2014 (2.1 duomenų leidimas).

7-ojoje EST bangoje labiausiai patenkintų demokratija respondentų išsidėstymas išliko toks pat, kaip ir ankstesnėje bangoje, tačiau blogiausiai demokratijos veikimą vertinančių šalių sąrašas pasikeitė – jame atsidūrė Slovėnija, Portugalija ir Vengrija, kuriose beveik pusė ar net daugiau respondentų demokratijos veikimą įvertino tik 0–3 balais. Lietuvoje po kelis procentus sumažėjo gerai ir vidutiniškai vertinančiųjų demokratijos veikimą respondentų ir atitinkamai padaugėjo šiuo atžvilgiu skeptiškai nusiteikusių asmenų. Tačiau bendra tyrime dalyvavusių šalių situacija nepasikeitė – vidutinis blogai, vidutiniškai ir gerai demokratijos veikimą įvertinusiųjų santykis iš esmės liko toks pats.

Požiūris į demokratiją ir valdymo kokybės bei ekonominių rodiklių ryšys

Kadangi empiriškai įrodyta (pvz., Forewaker ir Landman 2000; Doorenspleet 2000), jog yra stiprus ryšys tarp ekonominio šalies išsivystymo ir joje veikiančio politinio režimo, galima daryti prielaidą, kad piliečių lūkesčiai demokratijai ir jos vertinimai priklauso nuo to, kaip sėkmingai demokratija veikia konkrečioje šalyje. Tai, kaip žmonės įsivaizduoja demokratiją ir ko iš jos tikisi, tikėtina, priklauso nuo politinės ir ekonominės situacijos valstybėje. Jeigu žmonės gyvena gerai funkcionuojančioje demokratinėje valstybėje, jie tuo pačiu yra ir reiklesni demokratijai apskritai. Arba gali būti ir priešingai

– prastai veikiančiose demokratijose žmonės gali būti reiklesni demokratijai dėl to, jog žino, kokias grėsmes tai gali sukelti.

M. Ferrin ir H. Kriesi (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 15) atlikus EST 6-osios bangos duomenų analizę, iš dalies patvirtinta hipotezė, kad egzistuoja koreliacija tarp žmonių požiūrių į demokratijos prasmę taip, kaip ją matuoja EST liberaliosios demokratijos indeksas, ir Pasaulio banko valdymo kokybės suvestinių rodiklių, tokių kaip korupcijos kontrolė, vyriausybės veiksmingumas, politinis ir reguliacinis stabilumas, įstatymo viršenybė, piliečių įtaka ir valdžios atskaitomybė. Ši koreliacija yra neigiamą ($p = -0,48$) (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 15). Taigi visuomenė yra reiklesnė demokratijai tose šalyse, kuriose valdymo kokybė prasta, o gerai veikiančiose demokratijose žmonės demokratijai nėra tokie reikšūs.

Žemiausi Pasaulio banko valdymo kokybės rodikliai buvo Rusijoje, Ukrainoje, Kosove ir Albanijoje. Pastaroji šalis išskirtinė tuo, kad jos piliečiai tarp EST dalyvavusių šalių demokratijai buvo reiklaus. Patys nereiklausios demokratijai buvo Nyderlandų, Suomijos, Belgijos ir Slovakijos gyventojai – pirmosiose dviejose iš šių šalių buvo fiksuoti vieni geriausių Pasaulio banko valdymo kokybės rodiklių. Patys aukščiausi minėti rodikliai buvo Švedijoje, tačiau šios šalies gyventojai, EST 6-osios bangos duomenimis, buvo gerokai reiklesni demokratijai nei Suomijos ar Nyderlandų gyventojai. Panašiai reiklūs demokratijai buvo ir panašius kaip ir Švedija rodiklius turėjo Danijos ir Norvegijos gyventojai. Žemesni Pasaulio banko valdymo kokybės rodikliai nei Lietuvoje fiksuoti Slovakijoje, Izraelyje, Vengrijoje, Italijoje, Bulgarijoje, Albanijoje, Kosove, Ukrainoje ir Rusijoje, tačiau lietuviai buvo daug mažiau reiklūs demokratijai nei visų šių šalių (išskyrus Slovakiją) gyventojai. Pagal reiklumą demokratijai šiuo atveju Lietuvos gyventojai buvo panašiausi į britus (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 15).

Daug stipresnė teigiama koreliacija (0,9) egzistuoja tarp minėtų Pasaulio banko skaičiuojamų valstybių valdymo kokybės rodiklių ir to, kaip pagal EST naudojamą liberalų demokratijos indeksą europiečiai vertina savo šalių politines sistemas (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 15–16 p.). Blogiausiai liberaliosios demokratijos dimensijų veikimą savo šalyse vertina ukrainiečiai, rusai, Kosovo gyventojai, italai, lietuviai, bulgarai, albanai ir portugalai. Beveik

visose iš šių šalių taip pat fiksuojami ir vieni žemiausių Pasaulio banko valdymo kokybės rodiklių (Lietuvoje ir Portugalijoje šie rodikliai kiek aukštesni). Ir atvirkščiai – aukščiausius Pasaulio banko rodiklius turinčių tokių šalių, kaip Suomijos, Švedijos, Šveicarijos, Norvegijos, Danijos ir Nyderlandų, respondentai EST 6-ojoje bangoje savo šalįs vertino kaip puikai veikiančias liberaliąsias demokratijas (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 16).

M. Ferrin (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 17) taip pat daro išvadą, kad demokratijos veiksnumas yra svarbesnis nei ekonomikos veiksnumas lemiant požiūrius į demokratiją. Nors, esant aukštiesiems ekonominiams rodikliams, tikėtina, šalies valdymas jos gyventojams bus vertinamas palankiau, tačiau ekonominė gerovė nėra svarbiausias veiksnys vertinant demokratijos kokybę šalyse. Lyginant vidutinį BVP augimo metinį pokytį 2005–2008 m. su vidutiniu pokyčiu 2009–2012 m. ir šiuos duomenis siejant su demokratijos vertinimais, nustatoma pagal EST liberaliosios demokratijos indeksą, pastebėta, kad egzistuoja teigiamas ryšys ($p = 0,49$) tarp ekonominės gerovės ir demokratijos vertinimų (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, p. 16). Lietuvoje minėti Pasaulio banko skaičiuojami ekonominio augimo rodikliai buvo patys žemiausi tarp EST dalyvavusių šalių, o mūsų šalies gyventojai liberaliosios demokratijos kokybę savo valstybėje įvertino prastai. Panaši situacija buvo Bulgarijoje, Ukrainoje ir Rusijoje. Švedijos ir Norvegijos – didžiausių ekonomikos augimą demonstravusių šalių – gyventojai buvo tie, kurie geriausiai vertino ir liberaliosios demokratijos kokybę savo valstybėse. Taigi apibendrinant europiečių demokratijos suvokimą, remiantis EST 6-osios bangos duomenimis, galima teigti, jog ekonominiai rodikliai yra silpnesnis veiksnys nei praktinis demokratinų institucijų ir procedūrų veikimas šalyje.

Tačiau kiti tyrimai atskleidžia, jog daugelis lietuvių toleruotų ir ne taip gerai veikiančią demokratiją, jei šalyje būtų užtikrinta stipri ekonomika. 2011 m. atlikta „Pew Research Center“ Pasaulio nuostatų apklausa parodė, kad net 71 proc. Lietuvos gyventojų pirmenybę teikia stipriai ekonomikai, o ne gerai demokratijai. Tik Rusijoje ir Ukrainoje buvo didesnė dalis manančių taip pat – atitinkamai 73 ir 77 proc. (Pew Research Center 2011, p. 14). Visose likusiose tyrime dalyvavusiose šalyse pirmenybę teikiančių stipriai ekonomikai respondentų buvo mažiau: Indonezijoje – 67 proc., Palestinoje – 62 proc., Pakistane – 59 proc., Jordanijoje – 58 proc., Libane – 51 proc., Egipte – 49 proc., Turkijoje – 46

proc. (Pew Research Center 2011a). 2013 m. toks pats klausimas buvo pateiktas kai kurių Lotynų Amerikos ir Afrikos šalių gyventojams – visų tyrimo dalyvavusių šalių respondentų, teikiančių pirmenybę stipriai ekonomikai, o ne gerai demokratijai, dalis buvo mažesnė nei Lietuvoje – nuo 12 proc. Venesueloje iki 65 proc. Tunise (Pew Research Center 2013). 2009 m. Lietuvoje teikusiųjų pirmenybę stipriai ekonomikai buvo dar daugiau nei

2011 m. – net 78 proc. (Pew Research Center 2013). Panaši dalis tokių respondentų buvo Bulgarijoje (74 proc.) ir Vengrijoje (73 proc.). Lenkijoje pirmenybę teikusiųjų stipriai ekonomikai, o ne gerai demokratijai, 2009 m. buvo 55 proc., Slovakijoje ir Čekijoje – po 50 proc., JAV – 44 proc., Vokietijoje – 37 proc., Prancūzijoje – 27 proc. respondentų (Pew Research Center 2013).

4 lentelė. Demokratijos ir ekonomikos vertinimai Lietuvoje 1991–2011 m.

	Metai			Pokytis
	1991	2009	2011	
Pritarimas daugiapartinei sistemai	75	55	52	–23
Pritarimas rinkos ekonomikai	76	50	45	–31
Pirmenybė demokratijai, o ne stipriam lyderiui	79	42	52	–27
Pirmenybė gerai demokratijai, o ne stipriai ekonomikai	N.d.	17	25	+8
Pasitenkinimas demokratija	N.d.	35	25	–10

Šaltinis: Pew Research Center (2011). *Confidence in Democracy and Capitalism Wanes in Former Soviet Union*, p. 12; p. 14; p. 17, Pew Global Attitudes Project, 2011. *Spring Survey Topline Results*, December 5, 2011 Release, p. 54.

„Pew Research Center“ duomenys taip pat rodo, jog Lietuvoje per 1991–2011 m. laikotarpį gerokai sumažėjo tiek remiančių daugiapartinę sistemą, tiek rinkos ekonomiką respondentų, tiek patenkintų demokratija apskritai (žr. 4 lentelę). Tik atkūrus nepriklausomybę šalies sprendimą įdiegti daugiapartinę sistemą palankiai vertino 75 proc. valstybės gyventojų, o praėjus 20 metų perėjimą prie daugiapartinės sistemos teigė palaikantys jau tik 52 proc. respondentų. Analogiškai rinkos ekonomikos šalininkų Lietuvoje sumažėjo nuo 76 iki 45 proc. Maža to, šalyje beveik trečdaliu sumažėjo ir respondentų,

teikiančių pirmenybę demokratijai, o ne stipriam lyderiui, kas rodo išaugusį prielankumą autoritariniam valdymo būdai (žr. 4 lentelę). Apskritai patenkintas demokratija 2011 m. buvo tik kas ketvirtas Lietuvos gyventojas.

„Pew Research Center“ apklausų rezultatai aiškiai rodo, kad parama kapitalistinei sistemai ir demokratijai išblėso ir daugumoje kitų buvusių Sovietų Sąjungos šalių, o nusivylimas ypač jaučiamas Ukrainoje, kur daugiapartinės sistemos rėmėjų 2011 m. sumažėjo nuo 72 iki 35 proc. (Pew Research Center 2011, p. 11).

Išvados

Atsiradus demokratijai, dar antikos laikais šio politinio režimo suvokimas labai keitėsi. Šiuolaikinė demokratija suvokiama kaip tokia politinio valdymo forma, kuriai būdingi šie elementai: renkami pareigūnai, turintys realią valdžią; laisvi, sąžiningi ir periodiškai rinkimai; teisė būti rinkti ir būti išrinktiems; žodžio laisvė kaip piliečių teisė kritikuoti valdžią, politinę tvarką ir vyraujančią ideologiją; alternatyvios ir nepriklausomos informacijos, kurios nekontroliuoja valdžia ar atskira politinė grupė, prieinamumas piliečiams; asociacijų autonomija. R. Dahl visa tai pavadinęs poliarchija.

Tačiau demokratijos laipsnis ir jos kokybė atskirose valstybėse yra nevienoda – galima skirti bent tris tai analizuojančias tyrimų sroves: tranzitologijos, arba demokratizacijos ir demokratijos konsolidacijos, kai demokratijos kokybė vertinama pagal tokius kintamuosius, kaip pilietinės teisės, dalyvavimas ir konkurencija; demokratijos audito sistemos, teikiančios aiškią keturių žingsnių demokratijos įvertinimo procedūrą; įvairius duomenimis grįstus projektus, tokius kaip „Valdymo formų IV“, „Laisvės rūmų“, „The Economist“ tyrimų skyriaus, Pasaulio banko, Bertelsmano fondo, ir kitų sukurtais demokratijos indeksus bei veiklos vertinimo rodiklius.

Demokratijos kokybės matavimo bei vertinimo metodus savo ruožtu galima suskirstyti į kiekybinius, t. y. grįstus įvairiais statistiniais ir (ar) panašaus pobūdžio rodikliais, ir kokybinius, kai pasikliaujama įvairių demokratijos dimensijų ekspertiniais ar pačių piliečių įvertinimais. Iš kiekybinių demokratijos vertinimo būdų dažniausiai naudojamas demokratijos konsolidacijos indeksas, apimantis dvyliką įvairių kiekybiškai įvertinamų institucinių-procedūrinių demokratijos požymių, kasmet matuojamą nuo 1974 m. Iš kokybinių demokratijos vertinimo modelių geriausiai žinomi yra „Laisvės rūmų“ indeksas, apskaičiuojamas remiantis ekspertų apklausos apie politinių teisių ir pilietinių laisvių situaciją vertinamose šalyse duomenimis. Kitą kokybinį demokratijos vertinimo modelį yra pateikęs Tarptautinis demokratijos ir paramos rinkimams institutas, demokratijos kokybei šalyje įvertinti besiremiantis jų piliečių atsakymais apie tokių demokratinių vertybių, kaip dalyvavimas, įgaliojimai, atstovavimas, atskaitomybė, skaidrumas, atsakomybė bei solidarumas, įgyvendinimą. Nuo 2006 m. britų leidinio „The Economist“ tyrimų padalinys „Economist Intelligence Unit“ taip pat kasmet skaičiuoja demokratijos indeksą skirtingose valstybėse remdamasis tiek kiekybiniais, tiek kokybiniais duomenimis. Geteborgo ir Noterdamo universitetų vykdomas projektas „Demokratijų įvairovė“ taip pat skirtas demokratijos kokybei matuoti.

Nors demokratijos kokybės vertinimo metodų yra daug ir įvairių, išsamių duomenų apie piliečių požiūrius į demokratiją Europoje vis dar trūksta. Visų pirma tai susiję su pačios demokratijos koncepcijos daugiadimensiškumu. Europos socialinis tyrimas yra vienas iš žingsnių link apibendrinto demokratijos Europoje vaizdo – šio tyrimo 6-ojoje bangoje, kurioje vienas ir visas klausimų modulis buvo skirtas tik demokratijai, 29 Europos valstybių gyventojai vertino demokratijos prasmę ir demokratijos veikimą savo šalyse. Europos socialinio tyrimo demokratijos klausimyno kūrėjai pasitelkė skirtingas perspektyvas, svarbias vertinant demokratiją: ekonomikos ir sistemos veikimo, sistemos procedūrų, tapatinimosi su politinėmis partijomis ir kitas. Minėtame tyrime buvo naudojama išplėstinė demokratijos koncepcija, peržengianti klasikinės liberaliosios demokratijos modelio ribas, – apklausoje dalyvavę respondentai vertino šias demokratijos dimensijas: rinkimų, liberaliąją, socialinę, tiesioginę demokratijos, įtraukties ir atstovavimo būdo.

Nors daugumoje Europos socialiniame tyrime dalyvavusių valstybių yra stipriai tikima demokratijos idėja, ji tvirtai visuomenėse remiama kaip idealas, tačiau Lietuva, kartu su Portugalija, Čekijos Respublika, Ukraina ir Rusija, šiuo požiūriu yra išimtis. Lietuvoje svarbiausiomis demokratijos rinkimų dimensijos dedamosiomis laikomi laisvi rinkimai ir valdžios veiksmų paaiškinimas – pastaroji dimensija, Lietuvos gyventojų manymu, realybėje įvykdyta blogiausiai. Reagavimas į kitų ES šalių valdžios nuomonę Lietuvoje yra pats nesvarbiausias elementas ne tik demokratijos rinkimų dimensijoje, tačiau ir apskritai vertinant visas demokratijos dimensijas. Svarbiausiomis liberaliosios demokratijos dimensijos dedamosiomis lietuviai laiko lygybę prieš įstatymą ir teismų galimybę stabdyti valdžios sprendimus, kai ji peržengia savo galias. Tai apskritai pačios svarbiausios demokratijos dimensijos palyginti su visomis likusiomis. Simptomiška, kad lygybė prieš įstatymą respondentų yra vertinama kaip apskritai vienas prasčiausiai įkūnijamų demokratijos elementų Lietuvoje. Pačia nesvarbiausia liberaliosios demokratijos dedamąja Lietuvos gyventojai laiko mažumą teisių apsaugą. Lietuvos gyventojai kaip itin svarbias demokratijai dimensijas išskiria ir socialinės bei tiesioginės demokratijos dimensijas, tačiau būtent apsaugos nuo skurdo ir pajamų nelygybės mažinimo įgyvendinimas Lietuvoje respondentų įvertintas kaip prasčiausias kalbant apie visas analizuojamas demokratijos dimensijas. Tai rodo, kad blogiausia situacija šalyje yra kalbant apie socialinę demokratijos dimensiją, t. y. valdžia nesugeba patenkinti gyventojų lūkesčių šioje srityje.

Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų naujų Europos demokratijų, nepatenkintų demokratijos veikimu respon-

dentų dalis gerokai viršija juo patenkintų respondentų dalį. Tyrimai rodo, jog yra stiprus ryšys tarp valdžios veiksmingumo ir ekonominio šalies išsivystymo ir joje veikiančio politinio režimo vertinimo. Analizuojant Pasaulio banko pateikiamus valdymo kokybės rodiklius galima pasakyti, kad mažesni nei Lietuvoje šie rodikliai fiksuoti Slovakijoje, Izraelyje, Vengrijoje, Italijoje, Bulgarijoje, Albanijoje, Kosove, Ukrainoje ir Rusijoje, tačiau lietuviai buvo ne tokie reiklūs demokratijai nei daugumos visų šių šalių gyventojai. Nors Pasaulio banko apskaičiuoto ekonominio augimo rodikliai Lietuvoje nėra patys žemiausi, tačiau šalies gyventojai, kartu ukrainiečiai, rusai, Kosovo gyventojai, italai, bulgarai, albanai ir portugalai, liberaliosios demokratijos dimensijų veikimą savo šalyse vertina prasčiausiai.

Neramina tai, jog daugelis Lietuvos gyventojų, t. y. net 71 proc., toleruotų ir ne taip gerai veikiančią demokratiją, jei šalyje būtų užtikrinta stipri ekonomika – tai rodo

2011 m. atlikta „Pew Research Center“ Pasaulio nuostatų apklausa. Minėtos organizacijos duomenys taip pat rodo, jog per dvidešimtmetį nuo nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje gerokai sumažėjo remiančių tiek daugiapartinę sistemą, tiek rinkos ekonomiką respondentų, tiek ir asmenų, patenkintų demokratija apskritai, o ir teikiančių pirmenybę demokratijai, o ne stipriam lyderiui respondentų yra beveik pusė. Europos socialinio tyrimo 6-osios bangos duomenys taip pat rodo didelį nusivylimą ir nepasitenkinimą demokratija Lietuvoje. Tad šiame kontekste atsakant į klausimą, koks (ne)pasitenkinimas, kokia demokratijos kokybė Lietuvoje, galima teigti, kad demokratija kol kas gležna ir trapi, nepatenkinusi socialinio saugumo lūkesčių, o kai kurie piliečiai vis dar ilgisi tvirtos rankos, nes nusivykę tradiciniais demokratijos institutais. Tad svarbiausia užduotis Lietuvos valdžiai – siekti užtikrinti ne tik pagrindinius laisvų ir sąžiningų rinkimų procedūrinius reikalavimus ir lygybę prieš įstatymą, bet ir vykdyti tinkamą socialinę politiką.

Literatūra

- Altman, D., Perez-Linan, A. (2002). Assessing the Quality of Democracy: Freedom, Competitiveness and Participation in Eighteen Latin American Countries. *Democratization*, 9 (2), 85–100.
- Anderson, C. J., Guillory, C. A. (1997). Political Institutions and Satisfaction with Democracy: A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems. *The American Political Science Review*, 91 (1), 66–81.
- Beetham, D., Bracking, S., Kearton, I., Weir, S. (2002). *The State of Democracy: Democracy Assessments in Eight Nations Around the World*. The Hague: Kluwer Law International.
- Buchstein, H., Jörke, D. Democracy, Theories of. Kn. International Encyclopedia of Political Science. Kn. B. Badie, D. Berg-Schlosser, L. Morlino (eds.). *International Encyclopedia of Political Science* (572–583). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Dahl, R. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press.
- Doorenspleet, R. (2000). Development and Democracy: Power and Problems of Empirical Research. Paper prepared for the ECPR Joint Sessions, Workshop 4, Copenhagen, Denmark, April 14–19.
- Easton, D. (1953). *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. New York: Knopf.
- European Social Survey (2013). Round 6 Module on Europeans' Understandings and Evaluations of Democracy – Question Design Template Draft 1. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University London.
- Foweraker, J., Landman, T. (2000). Economic Development and Democracy Re-examined: Differentiating the Dependent Variable. Paper prepared for the ECPR Joint Sessions, Workshop 4, Copenhagen, Denmark, April 14–19.
- Freedom House tinklalapis, www.freedomhouse.org.
- Frey, B. S., Stutzer, A. (2001). *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Human Well-Being*. Princeton University Press.
- Fuchs, D., Klingemann, H. D. (1995). Citizens and the State: A Relationship Transformed. Kn. D. Fuchs, H. D. Klingemann (eds.). *Citizens and the State*, 419–443. Oxford: Oxford University Press.
- Grassi, D. (2000). Democratic Consolidation in Contemporary Political Regimes: The Case of Latin America. Paper prepared for the ECPR Joint Sessions, Workshop 4, Copenhagen, Denmark, April 14–19.
- Grassi, D. (2003). The Survival of Democratic Regimes: Third Wave Democracies in South America. Paper prepared for the ECPR 2nd General Conference, Marburg, Germany, September 18–21.
- International IDEA (2002). *Democracy Assessment: The Basics of the International IDEA Assessment Framework*. Halmstad: Bulls Tryckeri.
- Kaip europiečiai suprantą ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4 (2014). Parengė Mónica Ferrin ir Hanspeter Kriesi. Kriesi, H., Lavenex, S., Esser, F., Bühlmann, M., Bochsler, D. (2013). *Democracy in the Age of Globalization and Mediatization*. Palgrave Macmillan.
- Lijphart, A. (1984). *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries*. New Haven: Yale University Press.
- Linz, J. J., Stepan, A. (1996). Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, Post-Communist Europe. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Listhaug, O. (2006). Political Disaffection and Political Performance: Norway, 1957–2001. Kn. R. Montero, N. Torcal (eds.). *Political Disaffection in Contemporary Democracies: Social Capital, Institutions and Politics*, 215–243. London: Routledge.
- McAllister, I. (1999). The Economic Performance of Governments. Kn. P. Norris (ed.). *Critical Citizens: Global support for democratic government*, 188–203. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, A., Listhaug, O. (1999). Political Performance and Institutional Trust. Kn. P. Norris (ed.). *Critical Citizens: Global support for democratic government*, 204–216. Oxford: Oxford University Press.
- Morlino, L. (2009). Legitimacy and the Quality of Democracy. *International Social Science Journal*, 60 (196), 211–222.
- Morlino, L. (2011). Democracy, Quality. Kn. B. Badie, D. Berg-Schlosser, L. Morlino (eds.). *International Encyclopedia of Political Science*, 566–572. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Norkus, Z. (2008). Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Postkomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

O'Donnell, G. (1994). Delegative Democracy. *Journal of Democracy*, 5 (1), 55–69.

Patenkintų demokratijos veikimu – tiek pat, kiek ir prieš metus (2017). „Baltijos tyrimų“ duomenys. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/patenkintu-demokratijos-veikimu-tiek-pat-kiek-ir-pries-metus.d?id=74302456>.

Pew Research Center (2011). Confidence in Democracy and Capitalism Wanes in Former Soviet Union. Tyrimo ataskaita. Prieiga internete: <http://www.pewglobal.org/files/2011/12/Pew-Global-Attitudes-Former-Soviet-Union-Report-FINAL-December-5-2011.pdf>.

Pew Research Center (2011a). Klausimo „Kas yra svarbiau – gera demokratija ar stipri ekonomika“ statistika. Prieiga internete: <http://www.pewglobal.org/database/indicator/48/survey/13/response/A+strong+economy/>.

Pew Research Center (2011b). Pew Global Attitudes Project, 2011. Spring Survey Topline Results, December 5, 2011 Release. Prieiga internete: <http://www.pewglobal.org/files/2011/12/Pew-Global-Attitudes-For->

[mer-Soviet-Union-Report-Topline.pdf](http://www.pewglobal.org/files/2011/12/Pew-Global-Attitudes-Former-Soviet-Union-Report-Topline.pdf).

Pew Research Center (2013). Klausimo „Kas yra svarbiau – gera demokratija ar stipri ekonomika“ statistika. Prieiga internete: <http://www.pewglobal.org/question-search/?qid=515&cntlDs=&stdlDs=>.

Polity IV projekto tinklalapis, <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>.

Schneider, C. Q. (2003). Exploring the Complex Causes of the Consolidation of Democracy. An application of the two step FS/QCA Approach. Paper presented at the 2nd ECPR conference, Marburg, September 18–21, 2003.

The Economist Intelligence Unit (2017). Democracy Index 2016: Revenge of the „deplorables“. Prieiga internete: <http://felipesahagun.es/wp-content/uploads/2017/01/Democracy-Index-2016.pdf>.

Thomassen, J. (1990). Economic crisis, dissatisfaction and protest, 103–134. Kn. M. Jennings et al (eds.). *Continuities in Political Action: A Longitudinal Study of Political Orientations in Three Western Democracies*. Berlin, New York: Walter De Gruyter.

Varieties of Democracy tinklalapis, <https://www.v-dem.net/en/>.

Išnašos

i Daugiau informacijos apie EST, taip pat dalyvaujančias šalis, imčių dydžius, klausimynus ir atsakymų grįžtamumą galite rasti www.europeansocialsurvey.org. Analizė atlikta su visa imtimi, kurią sudaro apytikriai 54 600 respondentų, vyresnių nei 15 metų. EST dizaino svarbiai buvo naudojami lyginant šalis. Lyginant regionus buvo naudojami ir dizaino, ir populiacijos svarbiai.

ii Šie trys rodikliai buvo matuoti kitaip, nes jie vienas kitam priešingo pobūdžio – vieno buvimas reiškia neabejotiną kito nebuvimą: daugumos atstovavimas *versus* proporcinis atstovavimas; delegato atstovavimas *versus* patikėtinio atstovavimas; raiškos laisvė visiems *versus* jokios netolerantiškų pažiūrų raiškos laisvės (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, iii išnaša).

iii Europos socialinio tyrimo 6-oji banga Lietuvoje vyko

2013 m. gegužės–rugpjūčio mėn. Buvo apklausti 2109 respondentai.

iv Du socialinės demokratijos indeksą sudarantys elementai taip pat yra hierarchiški. Prioritetas paprastai yra teikiamas apsaugai nuo skurdo – daugiau respondentų tai mato kaip esminį dalyką, o tam tikram šių respondentų poaibiui esminis yra ir pajamų skirtumų mažinimas. Tiesioginės demokratijos indeksas apima tik vieną požymį, todėl jis nėra hierarchiškas (Kaip europiečiai supranta ir vertina demokratiją: svarbiausi 6-osios Europos socialinio tyrimo bangos rezultatai, Nr. 4, 2014, iv išnaša).

v Europos socialinio tyrimo 4-oji banga Lietuvoje vyko 2009 m. spalio–2010 m. sausio mėn. ir buvo apklausti 2002 respondentai, 5-oji banga Lietuvoje vyko 2011 m. gegužės–rugpjūčio mėn. ir buvo apklausti 1677 respondentai, 7-oji banga Lietuvoje vyko 2015 m. balandžio–birželio mėn. ir buvo apklausti 2250 respondentai.

Apie EST

Europos socialinis tyrimas (EST) yra kas dvejus metus įgyvendinama apklausa apie žmonių nuostatas ir elgseną, kurią nuo 2001 m. vykdė iki 36 Europos šalių. Tyrimo duomenų rinkiniai apima beveik 350 000 interviu, kurie yra laisvai prieinami. Visa apklausos ir su ja susijusi dokumentacija, kurią sukuria EST EMTIK, taip pat yra visiems laisvai prieinama. 2016 m. pabaigoje EST EMTIK turėjo jau daugiau nei 100 000 vartotojų visame pasaulyje.

EST temos:

- Pasitikėjimas institucijomis
- Politinis dalyvavimas
- Sociopolitinės vertybės
- Moralinės ir socialinės vertybės
- Socialinis kapitalas
- Socialinė atskirtis
- Tautinis, etninis ir religinis tapatumas
- Gerovė, sveikata ir saugumas
- Demografinė sudėtis
- Išsilavinimas ir užimtumas
- Finansinė padėtis
- Namų ūkio padėtis
- Požiūriai į gerovę
- Pasitikėjimas baudžiamuoju teisingumu
- Diskriminacijos dėl amžiaus raiška ir patirtys
- Pilietiškumas, dalyvavimas ir demokratija
- Imigracija
- Šeima, darbas ir gerovė
- Ekonominė moralė
- Gyvenimo ciklo organizavimas
- Socialinė nelygybė sveikatoje
- Visuomenės požiūriai į klimato kaitą

2013 m. EST buvo suteiktas Europos mokslinių tyrimų infrastruktūrų konsorciumo (EMTIK) statusas. Šiuo metu EST EMTIK apima 17 valstybių visateisių narių ir 1 šalį stebėtoją. Dar 6 valstybės dalyvauja tyrime svečio teisėmis.

Nariai: Airija, Austrija, Belgija, Čekijos Respublika, Estija, Italija, Prancūzija, Lietuva, Lenkija, Nyderlandai, Norvegija, Portugalija, Slovėnija, Švedija, Vengrija, Vokietija, Jungtinė Karalystė.

Stebėtojai: Šveicarija.

Šalys svečiai: Islandija, Ispanija, Izraelis, Rusija, Slovakija ir Suomija.

Tarptautinės patiriamosios ESS EMTIK Generalinės Asamblėjos grupės yra **Metodų patariamoji taryba ir Mokslinė patariamoji taryba. EST EMTIK buveinė, kurioje reziduoja jo direktorius (dr. Rory Fitzgerald),** yra Londono Sičio universitete Jungtinėje Karalystėje. EST EMTIK Centrinę mokslinę grupę sudaro GESIS, Manheimas; NSD, Bergenas; Pompeu Fabra universitetas, Barselona; Nyderlandų socialinių tyrimų institutas/SCP, Haga; Katalikiškasis Liuvėno universitetas, Belgija; Liublianos universitetas. **Nacionaliniame koordinatorių forume** dalyvauja EST nacionaliniai koordinatoriai iš visų tyrimo šalių.

Daugiau apie EST EMTIK ir prieigą prie jo duomenų žr. www.europeansocialsurvey.org

Europos socialinis tyrimas Lietuvoje vykdomas nuo 2008 m. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija yra Nacionalinis atstovas EST EMTIK. Profesorius Algis Krupavičius yra EST EMTIK Generalinės Asamblėjos pirmininko pavaduotojas.

Lietuvos narystę tarptautinėje mokslinių tyrimų infrastruktūroje „Europos socialinis tyrimas“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties nr. MTI01/14).

Leidinyje yra pristatomi autorių požiūriai ir jie nebūtinai sutampa su Europos socialinio tyrimo – Europos mokslinių tyrimų infrastruktūros konsorciumo požiūriais.

2017 m. kovas

Dizainas: „Rapidity“, Londonas (www.rapidity.com)

Maketavimas: UAB „Elektroninės leidybos namai“, Vilnius (www.eln.lt)

Išleido Kauno technologijos universitetas

Spausdino KTU leidyklos „Technologija“ spaustuvė

SL 344. Užsakymas 289. Tiražas 98 egz.

